

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

ЖУРАВЛЬОВА ЮЛІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 338.24:330.54:330.342.22(043.3/.5)

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ
В ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

**Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загальної економічної теорії та економічної політики в Одеському національному економічному університеті Міністерства освіти і науки України, м. Одеса

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
Звєряков Михайло Іванович,
Одеський національний економічний університет,
завідувач кафедри загальної економічної теорії
та економічної політики

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік НАН України,
Гриценко Андрій Андрійович,
ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»,
заступник директора з наукової роботи;

доктор економічних наук, професор
Маргасова Вікторія Геннадіївна,
Національний університет
«Чернігівська політехніка»,
проректор з наукової роботи;

доктор економічних наук, професор
Нєнно Ірина Михайлівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
професор кафедри менеджменту та інновацій.

Захист відбудеться «23» грудня 2021 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.11 в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 202.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий «22» листопада 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. А. Ломачинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасні реалії потребують переоцінки ставлення до національної економіки та соціально-економічного розвитку, що пов'язано з глобальними перетвореннями, технологічними змінами, а також прагненням України до вступу до Європейського Союзу. В результаті новим змістом наповнюється роль економіки у розвитку суспільства, функції держави щодо забезпечення соціально-економічного добробуту та конкурентоспроможності національної економіки, місце людини у процесі суспільного відтворення. Особливого значення ці аспекти набувають у контексті трансформації національної економіки та її нестабільності й невизначеності під впливом зовнішнього та внутрішнього середовища.

У сучасних умовах соціально-економічний розвиток потребує постійного підвищення рівня та якості життя населення, що пов'язано з удосконаленням освітньої та культурної складової, системи охорони здоров'я, соціальних стандартів і соціальної інфраструктури, розв'язанням екологічних і природно-кліматичних проблем, гарантуванням національної безпеки та якості державного управління тощо. Отже, важливою складовою національної економіки виступають суспільні блага, основним призначенням яких є задоволення колективних потреб усіх громадян, незалежно від того, оплачують вони їх, чи ні. При цьому визначальну роль у забезпеченні відтворення суспільних благ відводиться державі, яка бере на себе відповідальність за їх створення, виходячи з національних інтересів, зокрема, забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки, соціальних зобов'язань у частині забезпечення рівного та безкоштовного доступу громадян до відповідних суспільних благ, сприяння соціально-економічному добробуту.

Отже, у сучасних умовах політичних, економічних, соціальних, технологічних перетворень дослідження державного регулювання суспільних благ є актуальним як з точки зору взаємодії держави та суспільства, так і розробки та реалізації стратегії щодо їхнього забезпечення задля зростання економічного потенціалу та ефективності національної економічної системи. Більш того, в умовах нестабільності та невизначеності набуває вагомості завдання удосконалення системи забезпечення суспільними благами, спрямованої на підвищення соціально-економічного добробуту населення, що потребує створення сприятливого інституційного та конкурентного середовища, ефективного ресурсного забезпечення та його раціонального використання, нових підходів до участі держави у регулюванні сектора суспільних благ. Зазначені аспекти актуалізують потребу подальшого дослідження теоретико-методологічних засад державного регулювання суспільних благ із урахуванням умов сучасного розвитку, варіативності інтересів і цінностей суб'єктів національної економіки, впливу зовнішнього і внутрішнього середовища.

Філософський аспект суспільних благ, перш за все, як співвідношення інтересів людини, суспільства та держави, було закладено у працях Аристотеля, Демокріта. Теоретико-методичні аспекти віднайшли розвиток у роботах

Т. Гоббса, Дж. Локка, А. Сміта. Політико-економічну сторону суспільних благ висвітлено в працях та розмірковуваннях Ф. фон Візера, К. Вікселя, А. Маршалла, Е. Ліндаля, А. Пігу, Ж-Б. Сея, Г. Сиджвіка. Напрацювання означених та інших економістів стали фундаментом сучасної теорії суспільних благ. П. Самуельсона та знайшли подальший розвиток у дослідженнях Е. Аткинсона, Дж. М. Б'юкенена, А. Вагнера, А. Глейзера, Х. Гравеля, Р. Грінберга, Х. Йехта, М. Каца, Т. Коуена, Р. Масгрейва, К. Менгера, Р. Нельсона, Р. Риса, Х. Розена, О. Рубінштейна, Дж. Е. Стігліца, Ч. Тібу, Е. Тоффлера, І. Халсмана, Дж. Хіршлейфера, А. Шаффле, К. Шмідта та ін.

Результати досліджень суспільних благ висвітлено і в працях вітчизняних вчених, серед яких Т. Бровко, З. Галушка, О. Горняк, А. Гріценко, О. Длугопольський, О. Даниленко, А. Залевська-Шишак, М. Зверяков, Т. Калашнікова, Н. Каменєв, М. Кічурчак, Е. Кузнецов, В. Маргасова, В. Мортіков, В. Небрат, Т. Непокупна, І. Ненно, Г. Чекаловська та інші.

Незважаючи на чисельні дослідження, що присвячені різним аспектам суспільних благ у національній економіці, та віддаючи належне доробку науковців, слід зауважити, що питання державного регулювання суспільних благ у транзитивній економіці, яка характеризується нестабільністю та незбалансованістю, у науковій літературі висвітлені фрагментарно і потребують подальших досліджень. Нині залишаються маловивченими питання сформованості та якості інституційних умов, ресурсного забезпечення розвитку сектора суспільних благ у національній економіці, зокрема, у контексті сталого розвитку, технологічних змін, цифровізації. Подальшого дослідження та аргументації потребують підходи до концептуальної та методологічної підтримки і удосконалення системи державного регулювання суспільних благ в умовах економічних трансформацій. Водночас формування сучасних концептуальних підходів до суспільних благ зумовлює подальший інтерес до дослідження теоретичних, методологічних, науково-практичних аспектів їх державного регулювання, зокрема, в умовах неіндустріальної економіки.

Невирішеність та значущість окреслених проблем обумовили вибір теми дисертаційної роботи, логіку постановки завдань, визначили мету, завдання, об'єкт, предмет, логіку та зміст дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету у рамках тем: «Дослідження змісту і форм розвитку економічних відносин у національній економіці на прикладі України» (ДР № 0113U000654), яка виконувалась у період 2013-2017 років та «Теорія розвитку національної транзитивної системи в умовах нового етапу глобалізації» (ДР № 0118U000814), яка виконується у період на 2018-2022 роки. У межах даних наукових тем проведений аналіз впливу такого суспільного блага як освіта на людський розвиток у країнах Європейського Союзу та Україні.

Окремі науково-практичні рекомендації знайшли відображення у науково-дослідній госпрозрахунковій темі «Формування та вдосконалення механізму

сталого розвитку економічних систем» (ДР № 0114U006192) наукового журналу «Економіка і фінанси».

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка та обґрунтування теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо державного регулювання суспільних благ у транзитивній економіці.

Досягнення мети роботи зумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- систематизувати теоретичні підходи до визначення сутності понять «суспільне благо», уточнити актуальний в умовах сучасних економічних перетворень поняттєвий апарат та аргументувати теоретичний базис;
- узагальнити та обґрунтувати класифікацію суспільних благ у національній економіці;
- сформулювати концептуальні положення державного регулювання суспільних благ у національній економіці;
- розкрити інституційні умови надання суспільних благ та запропонувати теоретико-методологічні підходи до формування інституційного середовища;
- запропонувати методологію забезпечення відтворення суспільних благ та їх впливу на соціально-економічний та інноваційний розвиток економіки;
- визначити тенденції державного забезпечення суспільних благ та фінансування їх створення в умовах перетворень національної економіки та країнах Європейського Союзу;
- розробити концептуальну модель механізму державного регулювання суспільних благ у національній економіці;
- обґрунтувати науково-методичні підходи до формування моделі фінансового забезпечення суспільних благ у сучасній економіці;
- запропонувати науково-методичний підхід до прогнозування розвитку суспільних благ у національній економіці та застосувати його на прикладі системи освіти;
- сформулювати комплекс науково-прикладних рекомендацій щодо удосконалення системи державного регулювання сектора суспільних благ в умовах трансформації національної економіки;
- запропонувати науково-методичний підхід до формування стейкхолдерської моделі розвитку сектора суспільних благ в умовах сучасних змін;
- розробити стратегію людського розвитку як базису державного забезпечення розвитку суспільних благ в умовах неоіндустріальної економіки.

Об'єктом дослідження є процес державного регулювання суспільних благ у транзитивній економіці.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та науково-прикладні основи державного регулювання суспільних благ у транзитивній економіці.

У дисертації використано такі методи: *діалектичного пізнання* – для постановки проблеми дослідження, вивчення та деталізації об'єкта дослідження; *абстрагування та морфологічний аналіз* – для уточнення поняттєвого та змістовного категоріального апарату за обраним напрямом дослідження; *історичний та логічний* – у процесі окреслення генези й дослідження еволюції поглядів на поняття «суспільне благо» в умовах політичних, економічних, інституційних, технологічних, соціальних трансформацій; *інституціонального та системно-структурного аналізу* – для формування стратегії розвитку сектору суспільних благ в умовах трансформації національної економіки; *метод структурно-логічного моделювання* – для побудови моделі інституційного середовища суспільних благ у національній економіці; *абстрактно-логічний підхід* для теоретичного узагальнення результатів дослідження та формування на їх основі проміжних та підсумкових висновків; *економіко-статистичний метод* – для виявлення основних тенденцій розвитку сектора суспільних благ, оцінки ефективності забезпечення суспільними благами; *метод наукового узагальнення та систематизації* – для класифікації суспільних благ; *загальнонаукові прийоми аналізу і синтезу, спеціальні методи наукового вивчення* (групування, порівняння, узагальнення) – для групування показників (індикаторів) оцінки ефективності відтворення суспільних благ; *комплексний підхід* застосований до вивчення функціонування та розвитку механізму державного регулювання сектора суспільних благ; *порівняльний та факторний методи* – для систематизації європейського досвіду фінансування суспільних благ.

Інформаційною базою досліджень слугували законодавчі та нормативні акти України з питань державного регулювання суспільних благ, офіційна інформація Державної служби статистики України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства фінансів України, Євростату та міжнародних організацій, наукові статті вітчизняних та зарубіжних вчених, матеріали наукових установ НАН України, науково-практичних конференцій, ресурси мережі Інтернет, результати власних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення дослідження, що визначають наукову новизну одержаних результатів, які є особистим здобутком автора та виносяться на захист, полягають у наступному:

вперше:

- побудовано концептуальну модель механізму державного регулювання суспільних благ, в основу якої покладено принципи координації та адаптації складних систем, що формує мультикомпонентну систему взаємодії між відповідними складовими, які здійснюють цілеспрямований вплив на процес формування інституційного середовища, розвиток конкуренції, механізм фінансового забезпечення відтворення суспільних благ на основі організаційно-функціональної та інструментальної підтримки, що забезпечить зростання соціально-економічного добробуту, розвиток людського капіталу;

- запропоновано теоретико-прикладні підходи щодо формування інституційного середовища розвитку суспільних благ, зміст яких зосереджений

на перетворенні базових інституцій під впливом соціальних, політичних і фінансових, економічних трансформацій, орієнтований на нову парадигму соціально-економічного розвитку, в основі якої взаємозв'язок суспільних благ і розвитку людського капіталу, що дозволяє обґрунтувати стратегічні напрями модернізації державного регулювання суспільних благ з огляду на сучасні тренди;

- розроблено та обґрунтовано стратегію людського розвитку, яка фокусується на цілеспрямованому впливі держави щодо комплексного та збалансованого розвитку суспільних благ у національній економіці та включає демографічну, екологічну, освітню, наукову й інноваційну складові, що призводить до нарощування та раціонального використання ресурсного й інтелектуального потенціалу, сприятиме інноваційному розвитку національної економіки та зростанню її конкурентоспроможності на міжнародних ринках;

удосконалено:

– концептуальний базис і методологічні засади державного регулювання суспільних благ у національній економіці, які, на відміну від існуючих, доповнюються компонентами взаємопов'язаних елементів, зокрема, діагностики, моніторингу, контролю, бюджетування та базуються на методиці адаптивного моделювання з урахуванням факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, інституційних умов, що дозволяє підвищити рівень ефективності та результативності в системі державного регулювання сектора суспільних благ в транзитивній економіці;

– модель відтворення суспільних благ в умовах економічних перетворень, в основі якої покладено системний та синергетичний підходи, теорія складних систем, що дозволило розширити науково-теоретичний базис дослідження процесу створення, розподілу, споживання суспільних благ, визначити базові характеристики стадій процесу відтворення, побудувати його механізм, обґрунтувати соціально-економічну ефективність відтворення суспільних благ та запропонувати методику її оцінки;

– науково-методичні підходи до формування моделі фінансового забезпечення суспільних благ у транзитивній економіці, яка передбачає сукупність збалансованих стратегічних цілей, організаційно-функціональних дій, системних принципів та інструментів реалізації та базується на результатах діагностики розвитку суспільних благ та їх впливу на соціально-економічний та технологічний розвиток національної економіки, залученні внутрішніх і зовнішніх, державних і приватних джерел фінансування, що сприятиме ефективному розвитку сектора суспільних благ в умовах економічних перетворень і, як результат, зростанню соціально-економічного добробуту суспільства, рівня та якості життя населення;

– аналітичний інструментарій системи державного регулювання публічних послуг, який, на відміну від існуючих напрацювань, ґрунтується на комплексному підході до прогнозування розвитку суспільних благ та включає науково-методичний підхід до моделювання системи їх фінансування, оцінки та прогнозування впливу фінансового забезпечення на структуру та динаміку публічних послуг, що дозволило виявити зміни в інституційному середовищі

суспільних благ, обґрунтувати стратегічні напрями модернізації державного регулювання суспільних благ у транзитивній економіці;

набули подальшого розвитку:

– поняттєвий апарат теорії суспільних благ у частині уточнення змісту таких дефініцій: 1) «*суспільне благо*» як благо, представлене товарами та послугами, виробленими у різних секторах національної економіки задля задоволення суспільних (колективних) потреб; 2) «*державне регулювання суспільних благ*» як діяльність державних інституцій щодо забезпечення нормативно-правової бази, формування інституційного середовища, визначення правил і процедур розподілу матеріальних, людських, фінансових ресурсів для забезпечення суспільними благами; 3) «*інституційне середовище суспільних благ*» як сукупність взаємопов'язаних між собою основоположних політичних, соціальних, юридичних та економічних правил, що визначають умови створення, розподілу та споживання суспільних благ. Такий підхід до розуміння вказаних понять доповнює науково-методологічний та методичний базис та підґрунтя для подальшого дослідження державного регулювання суспільних благ у транзитивній економіці;

– підходи до класифікації суспільних благ, які на відміну від усталених, доповнені такими критеріями, як ступінь суспільної значимості, характер економічних інтересів, характер зовнішнього впливу, інвестиційна привабливість, специфічність технології, що дозволяє розширити інструментарій державного регулювання суспільних благ у транзитивній економіці та підвищити результативність управлінських рішень щодо розвитку суспільних благ як складової суспільного добробуту у відповідності до індивідуальних та колективних соціально-економічних інтересів;

– науково-методичні підходи до забезпечення розвитку суспільних благ з урахуванням пріоритетів зростання добробуту, закономірностей соціально-економічного та технологічного розвитку в умовах сучасних змін, які передбачають системне дослідження узгодженості економічних інтересів індивідів і суспільства, приватного сектора і держави, національної та глобальної економіки, оцінювання потенціалу кооперації ресурсів, квазіринкових механізмів, конкуренції, державно-приватного партнерства у сфері їх виробництва, що дозволяє обґрунтувати комплекс рекомендацій щодо удосконалення системи державного регулювання суспільних благ та розвинути теоретико-методологічну основу дослідження інституційних аспектів розвитку суспільних благ у транзитивній економіці;

– ідентифікація особливостей та умов державного забезпечення суспільних благ у національній економіці та країнах Європейського Союзу, що дало змогу визначити деструкції розвитку сектора суспільних благ у національній економіці, розробити та обґрунтувати на основі успішного світового досвіду науково-прикладні рекомендації щодо модернізації системи державного регулювання суспільних благ в умовах економічних перетворень;

– науково-прикладні рекомендації щодо удосконалення системи державного регулювання суспільних благ у сучасних умовах, спрямованих на створення якісного інституційного середовища, ефективні управлінські

рішення та їх адаптивність до соціально-економічного й політичного стану країни, умов глобального розвитку, та ґрунтуються на комплексному аналізі державного забезпечення суспільних благ, прогнозуванні їх розвитку, світовому досвіді, що дозволить врахувати вплив структурно-функціональних перетворень в умовах нестабільності й невизначеності та раціонально використати потенціал щодо створення, розподілу та споживання суспільних благ відповідно до соціально-економічних потреб суспільства та національної економіки.

Практичне значення одержаних результатів визначається системним характером дослідження і полягає в розробці конкретних рекомендацій та пропозицій.

Основні теоретичні та практичні положення дисертації використано Департаментом освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації (довідка від 06.01.2021 № 10/01/52-02-02); Департаментом фінансів Одеської обласної державної адміністрації (довідка від 21.01.2021 № 01.01-49/1147); Радою ректорів закладів вищої освіти Одеського регіону (довідка від 14.01.2021 № 1); Радою директорів закладів фахової передвищої освіти Одеської області (довідка від 13.01.2021 № 1); Навчально-методичним центром професійно-технічної освіти в Одеській області (довідка від 26.01.2021 № 3); Одеською обласною держадміністрацією (довідка від 18.06.2021 № 8/01-32/5305/2-21).

У дисертації висвітлюються результати досліджень, отриманих автором при участі у розробці та виконанні: щорічних Програм соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області (розділ «Підвищення якості та конкурентоспроможності освіти»; Стратегії економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року (актуалізована) (розділ 2. Стратегічні пріоритети, цілі та завдання. Стратегічна ціль В.1. Формування конкурентоспроможного інтелектуального капіталу» (рішення сесії Одеської обласної ради від 21.12.2015 № 32-VII); Комплексної програми «Освіта Одещини» на 2011-2014 роки (затверджена рішенням Одеської обласної ради від 18.02.2011 № 77-VI); Комплексної програми «Освіта Одещини» на 2015-2018 роки (затверджена рішенням Одеської обласної ради від 23.12.2014 № 1261-VI) зі змінами від 30.10.2015 № 1449-VI); обласної програми розвитку освіти Одещини на 2019-2021 роки (затверджена рішенням Одеської обласної ради від 21.12.2018).

Особистий внесок здобувача. Сформульовані та обґрунтовані у дисертації наукові положення, висновки та практичні рекомендації, що виносяться на захист, отримано автором самостійно та відображено у публікаціях за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретико-методологічні положення дисертаційної роботи апробовані на численних *міжнародних науково-практичних конференціях*: «The Modern Trends in the Development of Business Social Responsibility» (Lisbon (Portugal) 29.06.2018); «Economy and Society: a Modern Vectors of Development» (Leipzig (Germany), 27.04.2018); «Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization» (Klaipeda (Lithuania), 23.03.2018); «European Integration of Economics, Education

and Law»: (Warsaw (Poland), 22-23.03.2018); «Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development» (Opole (Poland), 4-7.04.2018; Opole (Poland), 20-23.04.2017); «Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies» (Kielce (Poland), 26.01.2018); «Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи» (м. Одеса, 20-21.11.2017; м. Одеса, 6-17.05.2017; м. Одеса, 23-24.12.2016; м. Одеса, 27-28.05.2016; м. Одеса, 25-26.12.2015); «Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise» (Le Mans (France), 17.11.2017 «Integration of Business Structures Strategies and Technologies» (Tbilisi (Georgia), 24.02.2017); «Integrated business structures: models, processes, technologies» (Chisinau (Republic of Moldova), 25.11.2016); «Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції» (м. Кам'янець-Подільський, 28.10.2016); «Economy and Society: modern foundation for human development» (Leipzig (Germany), 31.10.2016); «Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії» (м. Дніпропетровськ, 14-15.10.2016); III International Scientific and Practical Conference «Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions» (September 28-29, 2016, Dubai, UAE); «Modernization of socio-economic systems the new economic conditions» (Kielce (Poland), 28.09.2016); «Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world» (Lisbon (Portugal), 30.06.2016); 21«Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization» (Klaipeda (Lithuania), 29.01.2016); *всеукраїнських конференціях*: «Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації» (м. Одеса, 14.09.2018; 01.12.2017; 02.12.2016).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 55 наукових праць, у тому числі 4 монографії (17,9 друк.арк.), з яких 1 одноосібна обсягом 16,5 друк.арк.; 26 статей – у наукових фахових виданнях, міжнародних періодичних виданнях та виданнях, внесених до наукометричних баз даних, обсягом 14,55 друк.арк.; 25 праць апробаційного характеру обсягом 4,28 друк.арк. Загальний обсяг публікацій становить 36,73 друк.арк., з яких особисто автору належить – 36,34 друк.арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний обсяг роботи викладено на 351 сторінці. Робота містить 37 таблиць, 29 рисунків та 5 додатків. Список використаних джерел складається з 475 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертаційної роботи обґрунтовано актуальність теми та розкрито її зв'язок із науковими концепціями, сформульовано мету та основні завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості щодо їх апробації.

У першому розділі – «**Теоретико-методологічні основи державного регулювання суспільних благ**» – систематизовано теоретичні підходи до

визначення сутності та класифікації суспільних благ, їх еволюції в умовах політичних, економічних, інституційних, технологічних, соціальних трансформацій; обґрунтовано науково-теоретичні та методичні підходи до державного регулювання суспільних благ; уточнено актуальний поняттєвий та змістовний апарат.

Узагальнено, що базові основи теорії суспільних благ закладено економістами епохи Просвітництва, які виокремили їх як складову економічних благ. Базис сучасної теорії суспільних благ закладено у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли розкривається їх сутність через погляди на суспільне благо як окрему цілісну категорію, невід’ємний елемент наукових знань, сферу розвитку суспільства та держави. У результаті відбувається чітке розмежування категорій «загальне благо» у політичних, «економічне благо» в економічних та «суспільне благо» у соціально-економічних концепціях. Протягом останніх 70 років дослідження феномену суспільного блага характеризуються різноспрямованістю, що обумовило неоднозначність змістовного наповнення категорії «суспільне благо» – до його ототожнення автором сучасної теорії суспільних благ П. Самуельсоном з державними благами, К. Макконеллом і С. Брю – з суспільним товаром. Разом із цим, це сприяло розширенню наукового пізнання суспільних благ і визначенню їх основоположних властивостей, які відрізняють суспільні блага від всіх інших: неконкурентність, невиключеність, неподільність, доступність, непривласнення.

З’ясовано, що у другій половині ХХ ст. набувають розвитку низка концепцій щодо суспільних благ (чистих суспільних благ, локальних (місцевих) суспільних благ, клубних (змішаних) суспільних благ, ринків «опікуваних благ», мериторних благ, економічної соціодинаміки та опікуваних благ, глобальних суспільних благ), що дозволило, по-перше, сформувати ряд теоретичних напрямів, зокрема, теорію добробуту, теорію державних витрат та оподаткування, інституціональну теорію, теорію суспільного сектора, теорію державних фінансів, по-друге, не лише теоретично довести, а й обґрунтувати та практично реалізувати багатосуб’єктність створення суспільних благ та багатоджерельність їх фінансового забезпечення, що дозволило розширити потенціал і можливості у сфері створення суспільних благ не лише на національному рівні, а й у глобальному масштабі.

За результатами дослідження уточнено сутність суспільних благ як благ, представлених товарами та послугами, що характеризуються властивостями неприсвоєння (невиключеність зі споживання), неконкурентності (відсутність суперництва у споживанні), доступності, виробленими у різних секторах національної економіки для задоволення суспільних (колективних) потреб. При цьому суспільні (колективні) потреби характеризуються загальнодоступністю, невизначеністю кінцевого споживача, неподільністю та диференційованістю розподілу вигід між індивідами у суспільстві при їх задоволенні, незважаючи на те, чи бажають всі його члени, чи ні споживати та оплачувати таке благо, обмеженістю комерціалізації. Як результат, в умовах ринку виникають деструкції, зокрема, несприятливий відбір, моральний ризик, проблема

«безбілетника» тощо, що обумовлює недієздатність ринку суспільних благ як ефективного механізму збалансування попиту і пропозиції. Отже, визначальна роль у забезпеченні суспільними благами належить державі, а доцільність та ефективність процесу їх відтворення визначається сукупністю чинників, зокрема, ступенем суспільної необхідності даного блага та зовнішніми ефектами його споживання, його здатністю корегувати «провали ринку», сформованістю та якістю інституційного середовища суспільних благ, суспільної відповідальності політичної влади, громадської та соціально-корпоративної відповідальності, нормативно-правової бази та системи правозастосування, поширенням неформальних інститутів та інституцій тощо. При цьому більшість державних послуг і послуг місцевого самоврядування за властивостями можна віднести до суспільних благ.

З'ясовано, що класифікація суспільних благ має багатовекторний характер: прояв і ступінь невиключеності та неконкурентності (чисті та змішані, доступні та недоступні, перевантажені та виключені); походження (природне надбання, результат людської діяльності); діапазон зовнішніх ефектів (локальні, регіональні, національні, міжнародні, глобальні); значимість для суспільства (соціально значимі, сталий розвиток суспільства, забезпечення позитивних екстерналій, мериторні і демериторні, вирішення «провалів» ринку, забезпечення сектора державного управління); відповідність типу суспільних цілей (продовольча безпека, здоровий спосіб життя, якісна освіта, обмеженість ресурсів, бідність та нерівність, захист навколишнього середовища); сектор (навколишнє середовище, здоров'я, знання, безпека, управління); інвестиційна привабливість (фінансовий, соціальний, суспільний, екологічний ефект) та джерела фінансування (державне, місцевого самоврядування, приватне, державно-приватне партнерство); специфічність технології виробництва (низько-, середньо-, високо- капіталоемні, електронно-мережеві, цифрові); механізм формування споживчих переваг (допоміжні, комплементарні, взаємозамінні, складові, незалежні); характер споживання (індивідуальні та загальні); участь держави (пряме і непряме). Багатогранність класифікації обумовлено появою нових властивостей-характеристик у процесі еволюції суспільних благ під впливом соціально-політичних, фінансово-економічних, інституційних, технологічних трансформацій.

Виявлено, що в умовах інтеграції на основі інтенсифікації міжнародної торгівлі, пришвидшення потоків капіталу, міграції робочої сили, трансферту технологій та посилення глобалізації стрімко розвиваються глобальні суспільні блага (чисте довкілля, здоров'я, знання, мир та безпека, вільна торгівля, економічна та фінансова стійкість, управління), які характеризуються тими ж властивостями, що й інші суспільні блага, втім створюють вигоду, що забезпечує корисність на міжнародному та глобальному рівні на основі ефекту спільного споживання та ефекту переливу, й набувають особливого значення в умовах посилення сучасних глобальних проблем і розвитку концепції сталого розвитку, зростання ролі наднаціональної координації соціально-економічного розвитку як на рівні окремої держави, так і світу в цілому. З'ясовано, що причини утворення того чи іншого глобального суспільного блага різні та

неоднорідні, зокрема, природні (озоновий шар), діяльність людини (освіта, здоров'я, культура), політичні дії (безпека, вільна торгівля, забезпечення справедливості, розвитку), та обумовлені надмірним або недостатнім використанням, недостатнім виробництвом, нерівновагою та нестійкістю економічних систем. Узагальнено такі основні групи глобальних економічних благ як економічні, соціальні, політичні, інфраструктурні, екологічні.

Визначено, що сукупність суспільних благ у національній економіці формують сектор суспільних благ як складну інституційну структуру, що є складовою національної економіки, та призначену створити умови для зростання соціально-економічного добробуту, розвитку людського капіталу, сталого розвитку. Цей сектор характеризується наступними ознаками: пов'язаний із задоволенням потреб, що обумовлені суспільними потребами; предмет послуги знаходиться у компетенції публічної влади; попит задовольняється рівномірно; відсутня дискримінація для споживачів; неперсоніфікованість щодо споживачів; відповідність запитам і вимогам суспільства як споживача; транспарентність механізму забезпечення суспільними благами та його адаптивність до змін; підзвітність сфери публічних послуг (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, які перебувають в їх управлінні та беруть участь у забезпеченні суспільства цими послугами).

Доведено, що доступність і належна якість суспільних благ у національній економіці забезпечується шляхом розподілу повноважень між органами законодавчої влади, місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності й децентралізації. Визначено державне регулювання суспільних благ як діяльність державних інституцій, направлена на забезпечення нормативно-правової бази, формування інституційного середовища, визначення правил і процедур щодо формування, розподілу, використання природних, соціальних, людських, виробничих, фінансових ресурсів для забезпечення суспільними благами на основі реалізації функцій: виробничої (створення й відтворення суспільних благ), соціальної (участь у розподілі суспільних благ та задоволенні потреб у них шляхом реалізації відповідної політики), фіскальної (акумулювання фінансових ресурсів задля відтворення суспільних благ), стабілізуючої (забезпечення безкризового стійкого соціально-економічного розвитку), консолідууючої (забезпечення взаємопов'язаності, єдності різних сфер та галузей життєдіяльності суспільства); виховної (створення, закріплення та розвиток культури відтворення суспільних благ). Теоретико-методичний інструментарій державного регулювання сфери суспільних благ представлено на рис. 1.

Узагальнено, що в умовах перетворень система державного регулювання суспільних благ повинна характеризуватися ціле покладанням і орієнтованістю на результат, справедливістю, безпристрасністю й відповідальністю, оптимальним рівнем регуляторного навантаження, узгодженістю регуляторної політики на різних рівнях економічної системи, інформаційною відкритістю і прозорістю механізму регулювання, циклічністю, обліком ризиків.

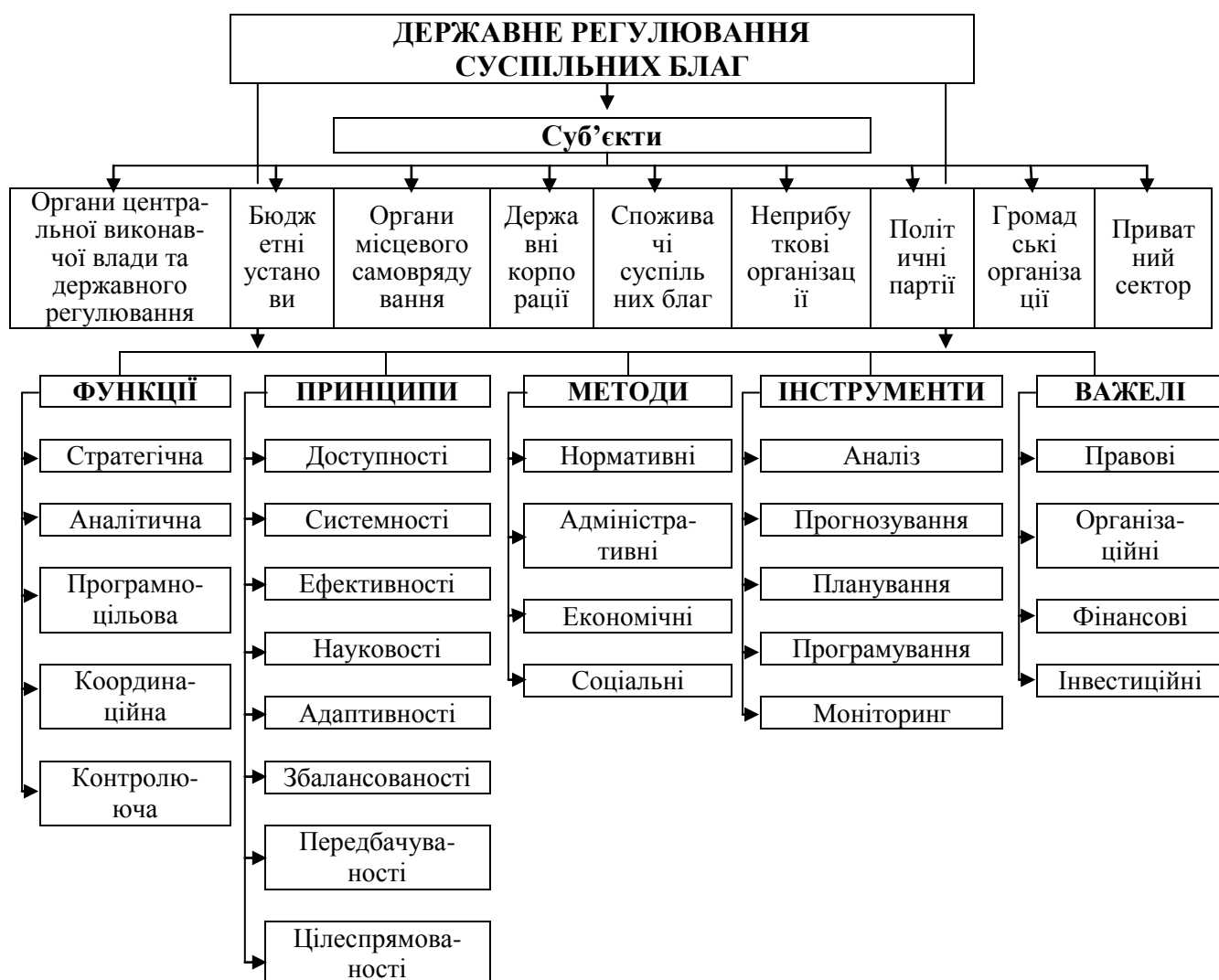

Рис. 1. Теоретико-методичний інструментарій державного регулювання суспільних благ (Джерело: розроблено автором)

Запропоновано виокремити прямі методи регулювання, коли держава безпосередньо здійснює створення та розподіл суспільних благ, або через державне замовлення приватному сектору («держава виробляє»), та непрямі, які передбачають заохочення приватного сектора на основі стимулювання, зокрема, шляхом застосування субсидій, податкових пільг, ваучерів, грантів, пільгового кредитування тощо («держава захищає»). На основі інструментарію та підходів інституційної та еволюційної теорії (зовнішні ефекти, транзакційні витрати, права власності, контракти, теорія ігор) та концепцій раціонального та суспільного вибору сформульовано науково-методологічний базис державного регулювання суспільних благ у національній економіці. Виявлено фактори, що визначають форми участі держави у забезпеченні суспільними благами (виробництво, забезпечення, фінансування, державно-приватне партнерство), зокрема: характер блага, стабільність і тривалість попиту, можливі варіанти задоволення даної потреби, коло споживачів та їх особливості, коло зацікавлених осіб, причини, що обумовлюють видатки державного (місцевого) бюджету, доцільність участі держави та ін.

Виявлено, що специфічний соціальний ефект від суспільної опіки державою (задоволення колективних потреб) примножує соціально-економічний добробут суспільства за умови сформованого та якісного інституційного середовища, «раціональної поведінки» держави (використання максимально ефективних засобів і процедур розподілу коштів, що перебувають у власності держави; обґрунтованість та доречність державної підтримки соціальної сфери; державне регулювання використання факторів виробництва, її «оптимальних рішень» (оптимальність виробництва та розподілу суспільних благ; оптимальність державних витрат, податкових зборів щодо компенсації витрат держави на суспільні блага). З'ясовано, що основними причинами неефективності та низької якості забезпечення суспільними благами є відсутність конкуренції у їх виробництві, інформаційна асиметрія, складність виміру ефективності їх відтворення, низький рівень відповідальності суб'єктів цього процесу, бюрократія. Відповідно, важливими складовими системи відтворення суспільних благ у транзитивній економіці, яка характеризується нестабільністю та незбалансованістю, є: забезпечення Парето-ефективності, закріплення прав власності, стимули до колективної співпраці, стандарти, договори, нормативні акти, санкції, інститут довіри.

Інституційне середовище суспільних благ, як сукупність взаємопов'язаних основоположних політичних, соціальних, юридичних, економічних норм і правил (рис. 2), визначає умови їх створення, розподілу, споживання, і основним його призначенням є об'єднання суспільних зусиль для задоволення колективних потреб, вирішення «провалів ринку» на основі принципу оптимальності по Парето, збалансування індивідуальних інтересів та соціальної відповідальності, принципу компенсації.

Рис. 2. Модель інституційного середовища суспільних благ у національній економіці (Джерело: розроблено автором)

Визначено, що базовими інститутами для забезпечення суспільних благ є влада, ринок, конкуренція, підприємництво тощо (рис. 2) та відповідні їм інституційні форми. При цьому роль того чи іншого інституту змінюється в залежності від характеристик-властивостей конкретного суспільного блага, ступеня їх прояву й структури зовнішніх ефектів – участь держави беззаперечна для забезпечення чистими суспільними благами і мінімальна у випадку змішаного, ринкові механізми, підприємницька здатність, державно-приватне партнерство вкрай важливі для створення та розподілу суспільного блага з низьким рівнем виключеності, а у випадку низької неконкурентності державі доцільно зосередитися на локальних суспільних благах.

Необхідними характеристиками інституційного середовища сфери суспільних благ визначено: наявність інституцій та інститутів, що вирішують «проблему безбілетника» на основі принципу раціонального розподілу та використання суспільних благ, формування згоди та переваг індивіда щодо колективних інтересів. Узагальнено, що вплив економічних, правових, соціальних, політичних, культурних, демографічних, технологічних факторів обумовлює зміни та трансформацію інституційного середовища, а, отже, необхідним є забезпечення його гнучкості, адаптивності, стійкості, ефективності. Гнучкість – здатність пристосовуватися до змін умов функціонування шляхом перебудови інституцій та інститутів з метою мінімізації трансакційних і трансформаційних витрат, максимізації індивідуальної та суспільної ефективності відповідних інституцій та інститутів. Адаптивність – здатність інституційного середовища пристосовуватися до динамічних умов оточуючого середовища щодо відповідності цілей та результатів відтворення суспільних благ, подальше існування системи, зберігаючи якісну визначеність. Рівновага – здатність забезпечувати узгодження інтересів стейкхолдерів, ні один з яких не готовий нести додаткові витрати на перегляд домовленостей (контрактів); баланс формальних і неформальних інституцій. Стійкість – здатність перманентно протистояти внутрішнім та зовнішнім змінам під впливом сукупності факторів, що ініціюють механізми спротиву, завдяки яким інститути залишаються у вихідному стані або швидко повертаються до нього. Ефективність – формування інституційного середовища відтворення суспільних благ з мінімальними трансакційними витратами, що виникають в результаті порушення рівноваги інституційного середовища.

Узагальнено, що у результаті глобалізації спостерігається трансформація інституційного середовища сфери суспільних благ у національній економіці, що проявляється у наступному: розширення суб'єктів (міжнародні та регіональні організації, координуючі агенції, недержавні некомерційні організації, транснаціональні компанії та ін.); багатостороння координованість колективних дій на основі не лише стимулів щодо ефективності, а й прозорості та інклюзивності; координованість локальних, національних, глобальних суспільних благ; поширення глобальних та регіональних програм сталого розвитку; розвиток моніторингу, проєктного менеджменту, комплаєнс-контролю; цифровізація суспільних благ; зацікавленість країни у пропозиції

суспільних благ залежить від дій інших країн; розширення джерел фінансування та трансформація фінансового механізму відтворення суспільних благ; трансформація ролі держави, її методів та інструментів у системі забезпечення суспільними благами.

У другому розділі – **«Концептуальні підходи до забезпечення розвитку суспільних благ у національній економіці»** – досліджено науково-теоретичні підходи до забезпечення створення, розподілу, споживання суспільних благ; обґрунтована модель їх відтворення та її основні складові; визначено базові характеристики освіти та знань як суспільних благ, їх соціально-економічну роль у розвитку національної економіки в умовах глобальних трансформацій.

Визначено основні науково-методологічні складові теоретичного конструювання процесу відтворення суспільних благ у національній економіці як цілісного, безперервного, адаптивного, еволюційного процесу відновлення та самоорганізації з приводу створення, розподілу, обміну, споживання суспільних благ. По-перше, виробництво суспільних благ повинно бути Парето-оптимальним, тобто гранична норма трансформації суспільного блага в приватне дорівнює сумі граничної норми заміщення цих благ для всіх споживачів. По-друге, референтна модель економіки суспільних благ Ч. Тіббу, де в умовах повної інформації та обмежень щодо руху вибір щодо співвідношення обсягу споживання суспільних благ і суми сплачених податків може забезпечити рівновагу в моделі економіки суспільного сектора. По-третє, гіпотеза Дж. Б'юкенена, відповідно якій, чим більше корисність суспільного блага, тим більше оптимальна кількість учасників клубу (групи), при якій досягається ефективна рівновага. По-четверте, пропозиція А. Хіршмана щодо створення механізму виявлення та регулювання споживчих переваг для суспільних благ, який би замінив ринковий підхід регулювання на основі лояльності, виходу, голосування. По-п'яте, принципи формування ціни суспільного блага У. Маццолі, де ціна для кожного споживача визначається кінцевою корисністю, яка залежить від наявних ресурсів та їх розподілу у відповідності до забезпечення однакового рівня кінцевої корисності для всіх споживачів. По-шосте, принципи бюджетного федералізму та теорема децентралізації У. Уотса, які визначають, що децентралізація через політичний процес, який встановлює параметри створення та споживання суспільних благ, сприяє зростанню сукупного добробуту національної економіки. По-сьоме, вирішення дисбалансів у відтворенні суспільних благ, зокрема, фіскальних, на основі інституту демократії (А. Доунс), мінімізації трансакційних витрат (Р. Коуз), формалізації та контрактації відносин (Д. Норт), конституціоналізації відносин (Р. Масгрейв), створення організацій, інституціоналізованих для виробництва суспільних благ (М. Олсон), оптимального оподаткування (П. Самуельсон, В. Нордгауз), агрегування індивідуальних уподобань у колективні (Е. Доунс, К. Ерроу) тощо.

На основі системного та синергетичного підходів, теорії складних систем обґрунтовано процес відтворення суспільних благ та його основних характеристик і складових (рис. 3).

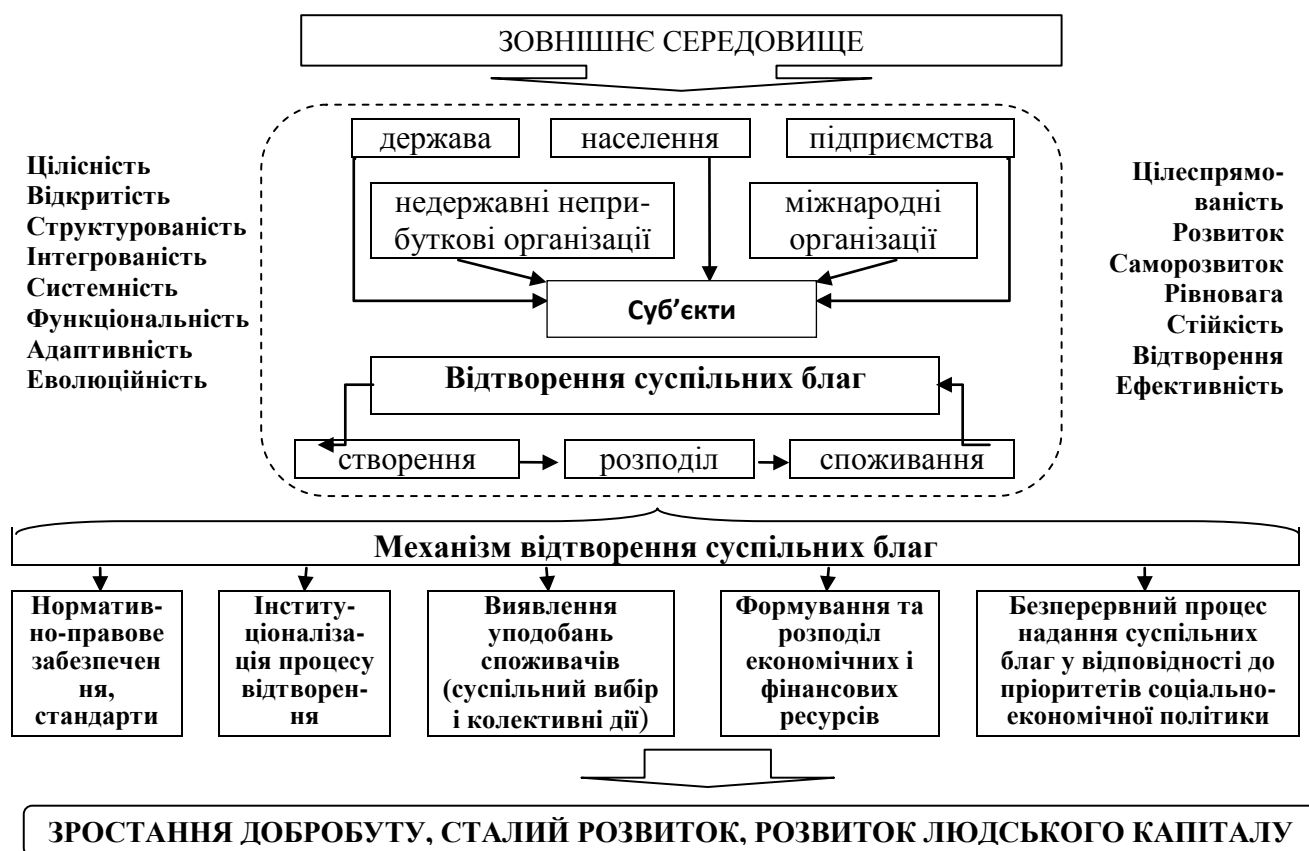

Рис. 3. Модель відтворення суспільних благ

(Джерело: розроблено автором)

Визначено, що характерними особливостями процесу виробництва суспільних благ є безпосередній вплив на людину; нематеріальність праці, у результаті чого створення та споживання є єдиним процесом, обсяг виробництва і споживання співпадають, рівень споживчої корисності залежить від споживача, форми задоволення потреб (індивідуальна або спільна); залежність від наявності ресурсів, ролі та пріоритетів держави в економіці та суспільстві, а не від ціни та платоспроможності споживачів; поєднання розумової та фізичної праці, провідна роль творчої праці у забезпеченні кінцевого ефекту споживання; підвищення рівня та якості життя як сукупності духовних, матеріальних, соціокультурних, демографічних, екологічних факторів і умов життєдіяльності. З'ясовано, що процес відтворення суспільних благ, на відміну від приватних, виключає етап обміну. В результаті ці блага не мають ринкової оцінки і кожний перехід на нове коло процесу відтворення покладається на державу, яка застосовує перерозподільні механізми (державні фінанси). У результаті в процесі відтворення можуть виникнути протиріччя: неможливо визначити реальну потребу у суспільних благах, а, отже, формується надмірний попит на них; відсутність ринкового координуючого механізму на стадії обміну призводить до недостатнього або надмірного фінансування створення суспільних благ, в результаті чого проявляються проблеми низької якості та/або недостатнього обсягу суспільних благ, неефективного використання ресурсів, проблема залучення додаткового фінансування тощо.

Визначено механізм відтворення суспільних благ (рис. 3) як сукупності форм, методів, інструментів, важелів, що забезпечують акумуляцію і використання економічних і фінансових ресурсів з метою задоволення потреб у суспільних благах у відповідності до цілей і завдань соціально-економічної політики, визначених у суспільстві стандартів, сформованих у національній економіці пропорцій споживання, що забезпечує зростання добробуту, сталий та людський розвиток. Узагальнено, що головними складовими механізму відтворення суспільних благ за участю держави в умовах трансформації національної економіки є: економічні та інституційні інститути примусу, подолання невиключення з процесу споживання індивідів, інституції щодо добровільної участі у процесі споживання суспільних благ або у фінансуванні їх створення, врахування інтересів споживачів на основі механізму голосування, бюджетне та міжбюджетне фінансування, контрактні відносини та довіра, інституціональний механізм генерування колективного інтересу та забезпечення більшого рівня задоволеності, ефективності, результативності на основі мінімізації трансакційних витрат, інститут суспільного вибору, державно-приватне партнерство тощо.

Виявлено, що розподіл суспільних благ пов'язаний із проблемою справедливості, оскільки не відповідає принципам рівного розподілу, розподілу за факторами створення, розподілу за участю у праці, розподілу за потребами, і відбувається на основі встановлених державою загальноприйнятних та уніфікованих стандартів, які визначаються на основі граничної соціальної (суспільної) корисності, повинні відповідати цілям і завданням державного регулювання суспільних благ, особистим і суспільним інтересам споживачів, соціально-політичному і фінансово-економічному потенціалу національної економіки. Важливим аспектом є інституціоналізація стандартів, що передбачає їх формальне (нормативно-правове) й неформальне (культура, відповідальність) закріплення та їх подальша реалізація за підтримки держави. Виявлено, що у випадку, коли суспільні блага споживаються індивідуально (освіта, охорона здоров'я, культура), вони не сприймаються суспільством як такі, що є виключно зобов'язанням держави, і споживачі готові брати участь в їх оплаті. Разом із тим, у випадку, коли суспільні блага споживаються спільно (парки, пляжі, шосейні дороги, мости), вони сприймаються виключно зобов'язанням держави.

Соціально-економічна ефективність відтворення суспільних благ характеризується відповідністю цілям і задачам відтворення суспільних благ на основі співвідношення сукупних витрат і сукупних вигід, що можна оцінити на основі сукупності якісних та кількісних показників, які відображають економічну, соціальну, бюджетну ефективність. Визначено економічну ефективність як співвідношення загального ефекту і витрат на створення, розподіл і споживання суспільних благ; соціальну як ступінь задоволення споживачів суспільними благами щодо відповідності їх очікуванням, насиченості попиту, зростанню рівня та якості життя, добробуту; бюджетну як раціональне використання бюджетних коштів у відповідності до завдань і пріоритетів соціально-економічного розвитку. В результаті доведено, що система показників-індикаторів оцінки ефективності суспільних благ повинна включати як динаміку фактичних показників, так і їх відповідність

нормативним значенням (стандартам) показники, які характеризують поведінку всіх учасників процесу відтворення суспільних благ (виробники, споживачі, держава), суб'єктивні та об'єктивні показники. Відзначено, що доцільно включити показники-індикатори, що характеризують ступінь задоволення суспільної потреби, ступінь популярності суспільного блага, рівень його якості. Запропонована методика розрахунку коефіцієнта ефективності відтворення суспільного блага:

$$Ie = \sum_{i=1}^n a_i * b_i$$

де Ie – коефіцієнт ефективності відтворення суспільного блага, a_i – показник-індикатор ефективності, b_i – вагове значення і-того індикатора у сукупній оцінці ефективності, яке визначається на основі експертної оцінки, n – кількість показників-індикаторів.

Запропоновано для оцінки ефективності відтворення суспільних благ включити індикатори якості життя за сукупністю ознак, які представлені на рис. 4.

Рис. 4. Групи показників оцінки ефективності відтворення суспільних благ (Джерело: розроблено автором)

Узагальнено, що освіта, знання, наука в будь-які часи виступають фактором економічного розвитку, втім сучасні глобальні перетворення обумовлюють стрімке зростання ролі та місця знання, як базової характеристики розвитку національної економіки, у формуванні її інноваційного потенціалу та конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках, що і створює умови для зростання соціально-економічного добробуту в країні. Освіта, як процес цілеспрямованого виховання та навчання, розвитку та саморозвитку особистості, є фундаментом знання як засвоєної інформації, як здатності, розуміння, усвідомлення що і як робити, де створення та примноження знання відбувається завдяки науці. Узагальнено, що взаємозв'язок і взаємодія «освіта – знання – економічний розвиток» здійснюється у двох напрямках: по-перше, від освіти через знання до стану та динаміки економічної системи, тобто освіта виступає джерелом її розвитку, і, по-друге, від економічної системи до знань та освіти, де стан і динаміка

національної економіки є відображенням рівня розвитку освіти, її відповідності сучасним та майбутнім техніко-технологічним характеристикам процесу відтворення.

Доведено, що освіта, знання, наука є суспільними благами, оскільки характеризуються властивостями невиключеності, неконкурентності, невичерпності, доступності, всеохоплюючого характеру, акумулятивності, специфічності економічних і соціальних витрат, обмеженості дії закону вартості, невизначеністю щодо результату відтворення, універсальністю надання, інваріантністю у способах використання (рис. 5).

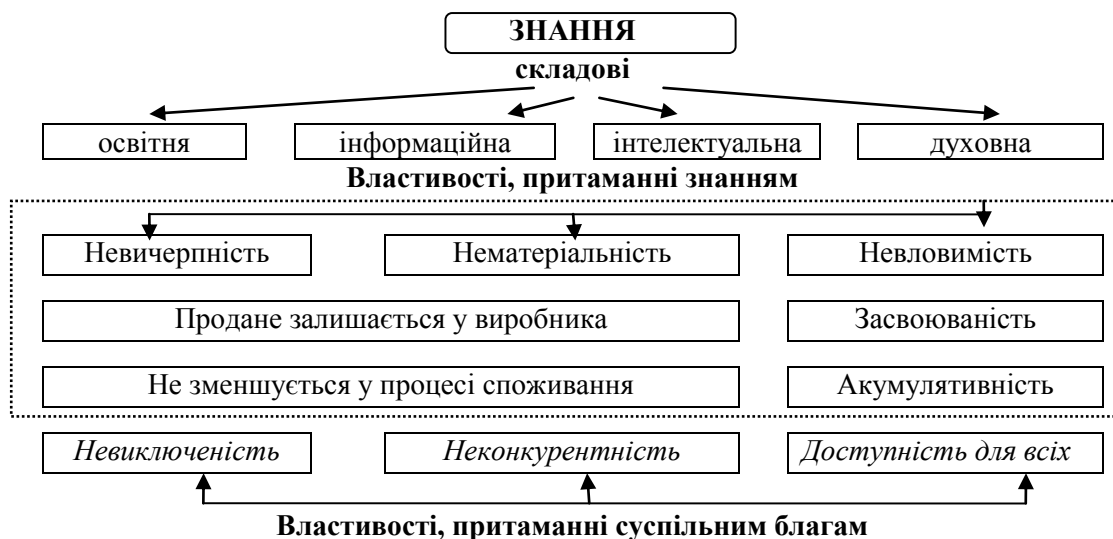

Рис. 5. Взаємозв'язок властивостей знань і суспільних благ

(Джерело: розроблено автором)

Узагальнено, що, по-перше, освіта – це цілеспрямований процес отримання знань, розвитку талантів та здібностей індивіда, який є суспільно значущим благом, та здійснюється в інтересах людини, родини, суспільства, держави; це сутнісна характеристика етносу, суспільства, людської цивілізації, способів її самозбереження й розвитку; це соціокультурний інститут, що сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства. По-друге, освіта та знання дозволяють не лише окремій людині вийти на ринок праці та отримати індивідуальний дохід, а й створює умови для зростання продуктивності та прибутку на окремих підприємствах, сприяти НТП і добробуту населення, збільшити податкові надходження до державного та місцевого бюджетів тощо. По-третє, освіта є джерелом створення нових знань, що сприяє їх поширенню та доступності, відповідності сучасним вимогам техніко-технологічного укладу національної економіки. По-четверте, освіта забезпечує формування навичок і компетентностей, які сприяють соціалізації, розвитку демократії, суспільної толерантності та відповідальності тощо. Обґрунтовано, що у сучасних умовах знання, як результат освіти, це не лише самостійний продукт і фактор виробництва, а й засіб збереження та примноження накопичених матеріально-фінансових цінностей. Подібно матеріальним, людським, фінансовим ресурсам, знання – це ресурс, необхідний для підтримки належного рівня розвитку та модернізації національної

економіки, забезпечення її безпеки, науково-технічного прогресу, а, отже, знання є об'єктом обліку, моніторингу, контролінгу, складування, зберігання, періодичного оновлення.

Характерні особливості знання як суспільного блага обумовлюють протиріччя інтерпретації деяких економічних законів, визначають специфіку та особливості економіки, яка базується на знаннях. По-перше, не всі знання – це суспільні блага (кодифіковані (формальні) знання (закріплені правом інтелектуальної власності) характеризуються конкурентністю та виключенністю, хоча і забезпечують позитивні зовнішні ефекти для суспільства). По-друге, неявні знання (імпліцитні, не виражені формально) – це не товар, хоча їх створення та доступ до них пов'язаний із витратами. По-третє, явні знання, як товар який має цінність, можуть як сприяти інноваційному розвитку, так і обмежувати у випадку високих витрат на їх дифузю. По-четверте, знання – це економічне благо, ресурс, утім вони не є обмеженими, вичерпаємими поряд із тим, що не завжди характеризуються симетричністю та релевантністю. По-п'яте, механізм ціноутворення на таких ринках набуває особливостей, зокрема, зростання ціни може призводити до зростання обсягу попиту, оскільки більш дорогі знання можуть забезпечувати більшу ефективність та результативність їх використання, а споживання не завжди забезпечує очікуваний рівень задоволення потреб, що призводить до заміни більш якісних продуктів знань менш якісними. По-шосте, знання характеризуються нульовими граничними витратами на додаткову одиницю споживання, зростаючою доходністю при тиражуванні, інвестиції у знання у довгостроковій перспективі можуть призвести до зростання продуктивності праці і виробництва, ефективності інвестицій, що не відповідає закону спадної віддачі (доходності). По-сьоме, не весь обсяг створюваних знань використовується при тому, що темпи появи нових знань повинні бути не нижче темпів їх зносу.

В умовах четвертої промислової революції відбувається освоєння нових передових сучасних технологій, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, робототехніки, генної інженерії, мобільного зв'язку, Інтернету, нанотехнологій тощо, що обумовлює зростання ролі знань та необхідність модернізації системи освіти та науки. У нових умовах зростає складність праці, збільшується значення людського та інтелектуального капіталу, посилюються творчі елементи у самому змісті праці та іншої економічної діяльності, включаючи підприємництво (інноваційне, соціальне, креативне). Така діяльність вимагає вже не лише абстрактно-знеособлений, але й конкретний спосіб визнання або, принаймні, деяких його елементів, які неминуче проникають у сучасну ринкову економіку зі сфери загальної праці. При цьому елементи конкретного способу визнання не обмежуються внутрішньофірмовими відносинами, виходять за межі підприємств та проникають на ринок праці, товарів та послуг. У результаті формується інтелектуальний капітал національної економіки, який включає людський (знання, *hard i soft skills*, освіта, творчі здібності, моральні цінності, досвід, культура), організаційний (патенти, ліцензії, фірмові знаки, торгові марки, ноу-

хау, технічне та програмне забезпечення, організаційна структура організації) та споживчий (зв'язки із клієнтами, лояльність клієнтів, продуктивний портфель) капітал, що забезпечує конкурентоспроможність та здатність до розвитку.

Обґрунтовано, що освіта і знання в умовах неоіндустріальної економіки з національного суспільного блага перетворились на глобальне, що також відповідає орієнтирам глобального розвитку «Цілі Розвитку Тисячоліття». При цьому виявлено наступні тенденції: знання формує все більшу частку продукції в умовах інтелектуалізації; розширюється діяльність по створенню, зберіганню, передачі, використанню знань, що збільшує трансакційні витрати і обумовлює зростання ролі освіти та її фінансування, інвестицій у людський капітал у розвиток національної економіки; зростають темпи старіння знань, скорочується життєвий цикл товарів і послуг, зростання ефективності забезпечується використанням інформаційних технологій, зростає частка інноваційних товарів і послуг; зростає роль менеджменту в управлінні знаннями, інформаційно-комунікаційними технологіями; розвиваються нові організаційні структури (мережеві, віртуальні, багатомірні, кругові, інтелектуальні, навчальні організації); трансформується система освіти щодо формування нових ключових умінь – навичок самоосвіти, соціальної адаптації у колективі, неперервність освіти, освіта протягом життя тощо.

Визначено, що у неоіндустріальному суспільстві особливу роль відіграють знання й у забезпеченні процесів управління на всіх рівнях економічної системи, оскільки реалізація будь-якої управлінської функції пов'язана з наявністю знання про об'єкт управління, управлінські категорії та процеси, і, по суті, є чинником, що обумовлює як наявність елементів і структури системи управління, так і характер взаємозв'язків у самій системі. У результаті в новій економіці формується нова концептуальна основа управлінської діяльності – управління знаннями, яка призначена фундаментально змінити організацію людської діяльності та різко підвищити ефективність у відповідь на старіння персоналу, «вимивання» компетенцій, зростання обсягу інформації та невизначеності щодо її якості, високий рівень змінності технологій, появу альтернативних рішень, зростання наявних знань (досвід, особисті переваги, хобі), зниження рівня залучення персоналу, необхідність вирішення складних неординарних, не очевидних завдань тощо. Отже, система управління знаннями, як вид управлінської діяльності (їх генерування, класифікація та структуризація, ефективне використання та розвиток, збереження та розповсюдження, координація та контроль), характеризується наступними особливостями: знання – це ресурс і об'єкт управління практично в усіх підрозділах і рамках усіх функцій управлінської діяльності; управління знаннями безпосередньо пов'язано з використанням сучасних інформаційних технологій, корпоративною культурою, що дозволяють ефективно накопичувати та поширювати необхідні знання; управління знаннями виконує інтеграційну та координаційну роль в процесі організаційного навчання.

З'ясовано, що у результаті глобалізації проявилась проблема, коли знання стало не лише рушійною силою розвитку національної та глобальної економіки, а й джерелом зростання нерівності та бідності, що обумовлено проблемою

доступу до знань та високими трансакційними витратами на їх отримання. Крім того, цифрова трансформація сьогодення ще більше посилила протиріччя, створивши «цифрові розриви», посиливши асиметричність інформації, проявивши проблему захисту інформації, посиливши протиріччя ключових суб'єктів. Це потребує нових підходів щодо формування системи забезпечення суспільними благами та її регулювання: інклюзивність (доступність) суспільних благ для всіх індивідів («освіта для всіх») незалежно від статі, віку («освіта протягом життя»), соціального статусу тощо; транспарентність інформації; захист особистої інформації, авторських прав, патентів (захист інтелектуальної власності); розширення суб'єктів, що регулюють та забезпечують відтворення суспільних благ за рахунок залучення наддержавних інститутів, приватних фондів, міждержавної співпраці, державно-приватного партнерства; інтеграція, спільна координація, мережевізація; стандартизація та гармонізація сфери суспільних благ.

Узагальнено, що освіта і наука є основою формування людського капіталу, який є базисом сучасного соціально-економічного та інноваційно-технологічного розвитку в умовах неіндустріальної економіки, що забезпечується реалізацією наступних функцій: оптимізаційної (раціоналізація та підвищення ефективності рішень), економічної (зростання професійної кваліфікації, нові знання обумовлюють зростання, продуктивність використання ресурсів, і, як результат, доходу, прибутку), інноваційної (впровадження нових знань, інновацій, нових технологій і форм організації діяльності у суспільне життя), соціальної (забезпечення соціальної визначеності та стабільності, самозайнятості і самозабезпечення), пізнавальної (пояснення процесів і явищ, що дозволяє прогнозувати майбутню діяльність), безпеки (захист індивідів від загроз зовнішнього середовища).

У третьому розділі – **«Аналітичне дослідження державного забезпечення суспільних благ у національній економіці»** – досліджено сучасний стан та динаміку державного забезпечення суспільних благ, здійснено оцінку його ефективності; представлено аналіз розвитку сфери освіти в системі суспільних благ національної економіки та її інституційного середовища та державного забезпечення.

Аналіз державних витрат на відтворення суспільних благ в Україні за рахунок зведеного бюджету демонструє, що їх структура визначена у відповідності до Конституції країни: забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги (ст. 16); захист суверенітету і територіальна цілісність, забезпечення економічної та інформаційної безпеки (ст.17); охорона здоров'я та медична допомога (ст. 49); освіта (ст. 53) (табл. 1). Найбільшу частку коштів держава виділяє на соціальний захист та соціальне забезпечення, найменшу – на охорону навколишнього природного середовища. Оборона і громадський порядок, безпека та судова влада є суспільним благом, відтворення якого забезпечується переважно державою за рахунок державного бюджету, а послуги житлово-комунального господарства в повній мірі фінансуються з місцевих бюджетів. Відтворення інших суспільних благ

забезпечується за рахунок фінансування як з державного, так і місцевих бюджетів.

Таблиця 1

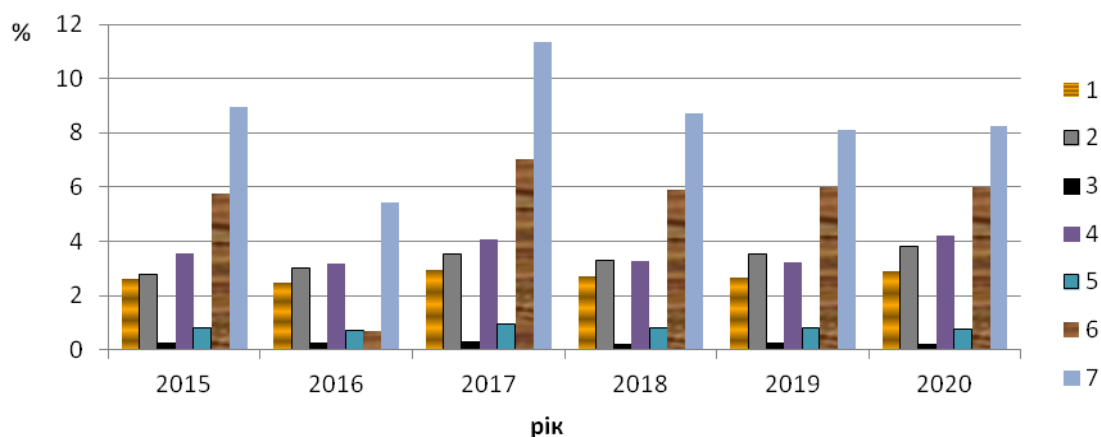
Витрати на суспільні блага з бюджету в Україні

Показник	Витрати у структурі державного бюджету, % до видатків						Витрати у структурі зведеного бюджету, % до видатків					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Оборона	9,01	8,67	8,86	9,84	9,94	9,35	7,65	7,1	7,04	7,76	7,78	7,55
Громадський порядок, безпека, судова влада	9,47	10,47	10,47	11,86	13,06	12,24	8,08	8,62	8,37	9,44	10,3	10,0
Охорона навколишнього середовища	0,7	0,7	0,56	0,53	0,59	0,52	0,81	0,75	0,7	0,66	0,71	0,57
ЖКГ	-	-	-	-	-	-	3,4	2,1	2,57	2,43	2,52	2,02
Охорона здоров'я	1,98	1,82	1,99	2,29	3,59	9,70	10,4	9,02	9,69	9,27	9,37	11,02
Духовний та фізичний розвиток	1,15	0,72	0,94	1,03	0,93	0,76	2,39	2,02	2,3	2,32	2,3	1,99
Освіта	5,23	5,09	4,9	4,5	4,81	4,10	16,8	15,5	16,8	16,8	17,4	15,81
Соціальний захист та соціальне забезпечення	17,98	22,19	17,22	16,62	20,38	25,06	26,0	30,9	27,1	24,8	23,5	21,73

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України, Державної служби статистики

У зв'язку із реформою децентралізації місцевого самоврядування з 2017 р. особливо зростає роль місцевих органів влади у забезпеченні населення такими суспільними благами, як первинна медико-санітарна, амбулаторно-поліклінічна та стаціонарна допомога, програми медико-санітарної освіти, дошкільна, загально та професійно-технічна освіта, культура та фізична культура, спорт. Частка видатків місцевих бюджетів на громадський порядок, безпеку і судову владу у 2020 р. становила 0,39%, на охорону навколишнього середовища 0,5%, на житлово-комунальне господарство 6,87%, на охорону здоров'я 10,9%, на духовний та фізичний розвиток 4,69%, на освіту 42,66%, на соціальний захист та соціальне забезпечення 5,13%. Частка витрат на суспільні блага у місцевих бюджетах неоднорідна по регіонах – найбільша частка характерна для м. Київ, найменша – для Івано-Франківської області. Найбільше з місцевих бюджетів фінансується освіта (у 2020 р. від 23% в Івано-Франківській області до 58% у Херсонській, Ужгородській, Житомирській територіальних громадах), хоча рівень і динаміка нестабільні. Витрати на соціальний захист значно скоротилися – від понад 30% у 2018 р. до 3-7% у 2020 р. Найбільше на соціальний захист виділено з бюджету Краматорської територіальної громади, найменше – Харківської області, а також міст мільйонників – Київ, Дніпро, Харків, Одеса. Витрати місцевих бюджетів на охорону здоров'я також нерівномірні та становлять від біля 6% сукупних витрат (Дніпровська, Львівська, Вінницька, Харківська) до 33% (Івано-Франківська у 2020 р.). Витрати на житлово-комунальне господарство у 2018-2020 рр. у цілому залишаються стабільними – від 3-4% (Черкаська, Ужгородська, Чернівецька) до 17-18% (Харківська, Одеська, Запорізька, Дніпровська, Вінницька).

Виявлено, що найбільші витрати держави до ВВП характерні для соціального захисту та соціального забезпечення (8,3% у 2020 р.), найменші – для охорони навколишнього середовища (0,2% у 2020 р.) (рис. 6).

1 – Оборона, 2 – Громадський порядок, безпека, судова влада, 3 – Охорона навколишнього середовища, 4 – Охорона здоров'я, 5 – Духовний та фізичний розвиток, 6 – Освіта, 7 – Соціальний захист та соціальне забезпечення

Рис. 6. Витрати держави на суспільні, % до ВВП

(Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України)

Порівняння структури державних витрат в Україні та країнах Європейського Союзу за період 2007-2020 рр. демонструє відмінності щодо пріоритетності фінансування суспільних благ (рис. 7), що у цілому відображає особливості у цілях і завданнях їх соціально-економічної політики, соціальних стандартах, фінансово-економічному потенціалі. З'ясовано, що поділ видатків державного сектора країн ЄС на диференційовані та недиференційовані дозволяє їм здійснювати асигнування за рамками фінансового року. Витратна частина бюджету ЄС включає витрати на реалізацію всіх секторальних політик ЄС, витрати на суспільні блага, у т.ч. спільну зовнішню політику, політику безпеки, поліційну та судову співпрацю. Обґрунтовано, що збільшення ресурсів на суспільні блага в країнах ЄС залежить від економічного зростання у поєднанні з ретельним управлінням державними фінансами.

Оцінка ефективності та забезпеченості суспільними благами в Україні (табл. 2) у 2015-2020 рр. демонструє незадовільний рівень більшості показників, як щодо ефективності розподілу суспільних благ, так і стабільності, економічної продуктивності, якості адміністрування, якості освіти і науки, якості охорони здоров'я, якості суспільної інфраструктури, не зважаючи на позитивну динаміку окремих із них. У цілому це можна пояснити відсутністю ефективної стратегічно орієнтованої політики відтворення суспільних благ у результаті соціально-політичної та фінансово-економічної нестабільності та невизначеності, недостатнім ресурсним потенціалом у результаті відсутності ефективних політичних, економічних, інституційних реформ, починаючи з набуття Україною незалежності, відсутністю, на відмінну від країн ЄС, ефективного середньострокового бюджетного планування.

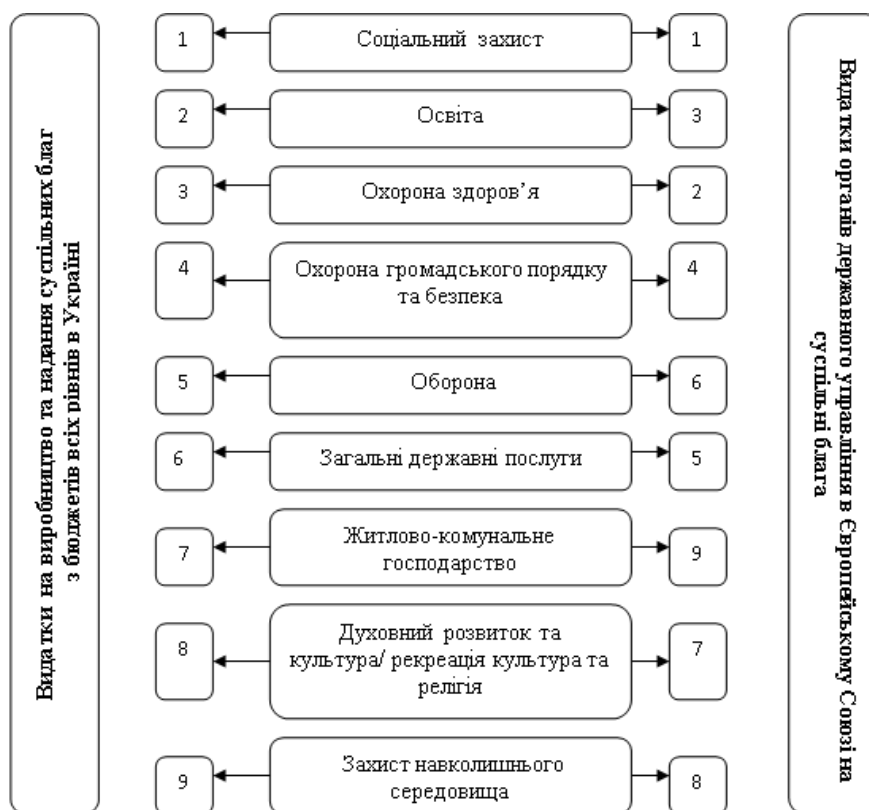

Рис. 7. Ранжування видатків на створення суспільних благ в Україні та країнах ЄС (Джерело: складено автором за даними Євростата)

Аналіз впливу фінансування держави на відтворення суспільних благ за пріоритетами фінансування на реальний ВВП у цілому демонструє позитивний вплив громадського порядку, безпеки, судової влади (X_2), охорони навколишнього середовища (X_3), освіти (X_5), соціального захисту та соціального забезпечення (X_6), негативний вплив – оборони (X_1), охорони здоров'я (X_4) (1). Це є результатом того, що в основному витрати пов'язані із оплатою праці, що впливає на ВВП через сукупний попит. Модель значима ($F_{\text{табл}} > F_{\text{кр}}$, коефіцієнт множинної кореляції 0,982).

$$Y = 111895.02 - 6.8751X_1 + 22.4079X_2 + 40.7295X_3 - 4.6984X_4 + 4.1049X_5 + 1.1X_6 \quad (1)$$

У цілому виявлено низький рівень задоволення суспільними благами, що надаються місцевими органами влади (найвищий рівень – Вінниця, Івано-Франківськ, Хмельницький, Чернігів, найнижчий – Ужгород, Миколаїв, Чернівці, Херсон), відсутність залежності між бюджетним фінансуванням та якістю освіти, медицини, послуг ЖКГ, транспорту та дорожнього господарства, охорони навколишнього середовища, громадського бюджету, що можна пояснити наступним: домінування політичної конкуренції над стратегічним баченням розвитку, переважно вирішення поточних проблем; недосконалий процес планування, прогнозування, контролінгу, звітності; програми соціально-економічного розвитку переважно розмиті, вузькопрофільні, не містять чіткого плану, конкретних показників результативності; низький рівень якості управлінських рішень, професіоналізму, відповідальності; орієнтування на кількісні, а не якісні показники; неефективне використання ресурсів.

Таблиця 2

Оцінка ефективності забезпечення суспільними благами в Україні

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ефективність розподілу						
Індекс Джині	25,5	25	26	26,1	26,6	25,6
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	2,0	2,1	2,0
Середньомісячна зарплата, грн.	4195	5183	7104	8865	10497	11591
Рівень бідності населення (за витратами нижче прожиткового мінімуму)	58,3	58,6	47,3	43,2	37,8	43,6
Рівень відносної бідності людей пенсійного віку (не працюють)	21,0	22,6	24,6	25,4	27,2	27,5
Обсяг видатків державного бюджету на соціальні потреби, млн грн.	103728,7	151944,6	144517,8	163846,9	218655,288	322777
Державні витрати на соціаліст та соціалістичення населення, % до ВВП	8,9	10,8	9,6	8,7	8,1	8,3
Кількість домогосподарств, які отримали субсидії на ЖКП, млн од.	5,4	6,5	6,9	3,9	3,3	3
Стабільність						
Інфляція	43,3	12,4	13,7	9,8	4,1	5
Темпи зростання ВВП (у грн.)	26,3	20,4	25,2	19,3	11,7	5,5
Темпи зростання ВВП (у дол США)	-31,3	2,9	20,2	16,7	17,5	1,2
Рівень безробіття, %	9,14	9,35	9,51	8,8	8,19	9,84
Економічна продуктивність						
ВВП на душу населення (у грн.)	46210,2	55853,5	70224,3	84192,0	94589,8	100432,5
Обсяг державного боргу на особу, млн грн.	36767,1	45316,0	20527,4	51446,3	47688,8	61361,7
Обсяг бюджетного дефіциту, млн грн.	45167,5	70130,2	47849,6	59247,9	78049,5	217096,1
Бюджетний дефіцит до ВВП, %	2,28	2,94	1,6	1,66	1,96	5,18
Якість адміністрування						
Рівень корупції в динаміці (Індекс сприйняття корупції)	17	29	30	32	30	33
Розмір тіньової економіки, %	35	33	32	29	27	30
Довіра населення до судової влади (USAID «Нове правосуддя»), %	5	10	12	16	17	10
Індекс демократії за версією The Economist	88	86	83	84	78	79
E-Government Development Index	-	0.61(62)	-	0.62(82)	-	0.71 (69)
Якість освіти і науки						
Рівень охоплення населення середньою освітою у віці 15 років і старше	93,0	93,5	93,6	93,8	89,8	90,0
Рівень охоплення населення вищою освітою у віці 15 років і старше	73,4	72,9	72,4	71,5	73,6	73,7
Індекс людського розвитку	0,747 (81)	0,742 (84)	0,746 (88)	0,747 (87)	0,750 (88)	0,779 (74)
Якість охорони здоров'я						
Рівень дитячої смертності, смертність/1 тис. народжених	8,1	7,9	7,6	7,4	7,2	7,2
Середня тривалість життя, років	71,19	71,48	71,78	71,58	71,83	72,01
Кількість лікарів, тис. чол.	186	187	186	186	185	180
Кількість лікарняних закладів, тис.	1,8	1,7	1,7	1,7	1,6	1,6
Кількість лікарняних ліжок, тис.	333	315	309	302	295	275
Якість суспільної інфраструктури						
Індекс ціна на житло, %	н/д	102,1	104,4	105,1	107,9	106,1
Середній розмір житлової площі на особу, м ²	22,8	23,0	23,2	23,6	24,1	24,4
Ціни на житло, грн за м ²	20290,8	22712,2	22493,9	21712,6	23427,9	24857
Викиди CO ₂ на душу населення, т	4,23	4,42	4,47	3,9	4,15	4,34

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики, Світового банку

Серед проблем ефективного та результативного відтворення суспільних благ виявлено: відсутність чіткого та остаточного розподілу соціальних функцій між рівнями влади, зорієнтованість структури і динаміки фінансування переважно на збалансування витрат і доходів бюджетів, а не на ефективність та результативність, економічну та соціально-політичну обґрунтованість; недостатній рівень ресурсного, зокрема, фінансового, кадрового потенціалу для забезпечення визначених соціальних функцій, високий рівень територіальної диференціації видатків на суспільні блага на одну особу.

Аналіз відтворення освіти як суспільного блага за участю держави дозволив виявити наступне: якщо кількість учнів, які навчаються у закладах середньої освіти за останні 10 років збільшилась, то кількість осіб, які навчаються у закладах професійно-технічної освіти, коледжах і технікумах, закладах вищої освіти відповідно зменшилась на 46,6%, 58,6%, 34,5%; кількість дітей, які відвідують дошкільні установи зменшується, залишається низьким рівень охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (58% у 2020 р.), особливо у сільській місцевості (39%); рівень витрат, кадрового забезпечення на шкільну освіту за регіонах сильно диференційований.

Незважаючи на те, що обсяг фінансування із зведеного бюджету країни на освіту зростає, показник витрат на рівні 7% до ВВП, передбачений у Законі «Про освіту», не досягнутий (рис. 6). Структура витрат у 2020 р. на освіту зі зведеного бюджету представлена: 48,5% на загальну середню освіту, 15,9% на дошкільну, професійно-технічна освіту – 4,6%, фахову передвищу та вищу освіту – 21,2%, фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти – 0,5%. 49% державного фінансування освіти забезпечується за рахунок місцевих бюджетів, 22% – державного бюджету, 29% – освітня субвенція. Освітня субвенція, як правило, використовується на програми розвитку, зокрема, програму «Нова українська школа», створення та ремонт спортивних комплексів у закладах загальної середньої освіти, заходи з підвищення якості освіти, розвиток професійної освіти й ін. Окрім державного фінансування професійно-технічну та вищу освіту залучаються кошти контрактних студентів, кількість яких в останні роки зменшилась. При зменшенні здобувачів у коледжах, технікумах, училищах у 2010-2020 рр. на 50,6% кількість тих, хто навчається за кошти державного та місцевого бюджету, скоротилась на 41,3%, а за рахунок контракту – на 63,6%. Відповідні зміни у системі вищої освіти становили -40,5%, -34,2%, -44,8%. Основні джерела фінансового забезпечення освіти та його форми узагальнено на рис. 8.

Оцінка соціально-економічної ефективності освіти як суспільного блага виявила наступне: внесок «людського капіталу» у національне багатство зменшується у результаті відставання функціональної грамотності населення і невідповідності навичок і компетентностей робочої сили вимогам нової економіки, міграції робочої сили за кордон; реформування системи освіти відбувалося нерівномірно, без необхідного інституційного й ресурсного забезпечення; низький і нерівномірний доступ до дошкільної освіти, нерівномірний доступ до загальної середньої і, як наслідок, до вищої; розрив якості навчання за регіонами, міськими і сільськими школами; сильна

диференціація фінансування загальної середньої освіти (20 разів); рівень охоплення населення середньою і вищою освітою достатньо високий, утім якість освіти низька, про що свідчать результати зовнішнього незалежного оцінювання, відрив показника фактичної кількості років і кількості років на основі якості навчання (-2,8 роки), прояв академічної недоброчесності учасників освітнього процесу, рівень невдоволення учасників освітнього процесу та його стейкхолдерів (роботодавці – 40%); відсутня професійна підготовка на рівні загальної середньої освіти при зростанні вимог щодо доступу до вищої освіти, невідповідність навичок випускників вищої освіти потребам ринку праці, які, окрім того, сьогодні швидко еволюціонують.

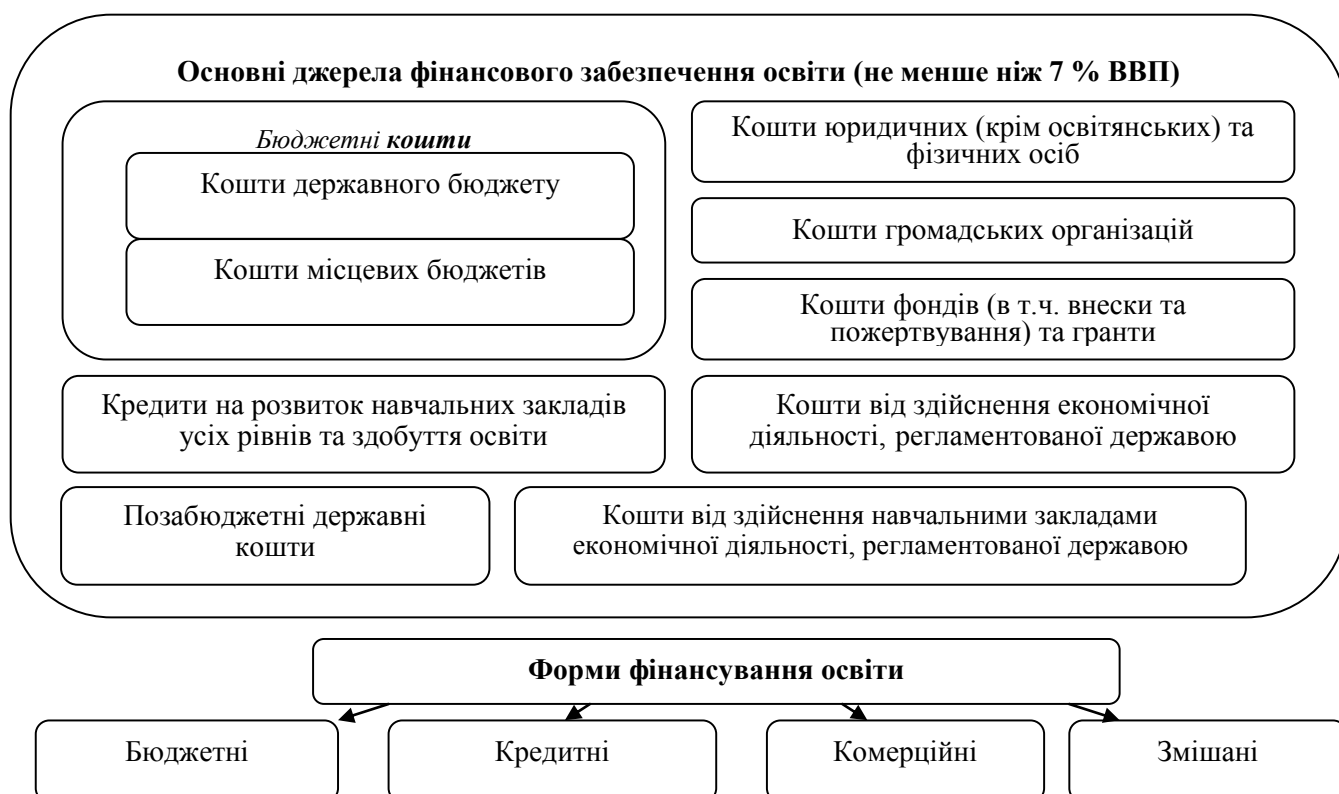

Рис. 8. Основні джерела та форми фінансового забезпечення освіти як суспільного блага (Джерело: розроблено автором)

Виявлена неоптимальна інституціональна структура та структура фінансування вищої освіти, хоча довгий час вона і була системоутворюючою сферою економіки, оскільки у кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. забезпечила підготовку фахівців, які відповідали новим вимогам господарювання транзитивної економіки, робочі місця, податкові надходження. Ресурсна модель фінансування вищої освіти створила деформації, що призвело до зниження вимог до вступників і випускників, якості навчання. Незважаючи на виявлені деформації, вища освіта у цілому сприяє підвищенню продуктивності національної економіки.

У четвертому розділі – **«Модернізація державного регулювання суспільних благ в умовах трансформації національної економіки»** – розроблено композиційний механізм державного регулювання суспільних благ; обґрунтовано та розроблено методологічне забезпечення стратегії розвитку сектору суспільних благ; сформульовано комплекс науково-прикладних рекомендацій щодо удосконалення системи державного регулювання сектора суспільних благ; запропонована стратегія людського розвитку.

У сучасних умовах функціонування національної економіки актуалізуються аспекти трансформацій під впливом четвертої промислової революції, цифровізації, посилення глобальних проблем сучасності, що має деструктивний вплив на стан і динаміку розвитку сектору суспільних благ. У результаті державне регулювання суспільних благ потребує чіткого розмежування повноважень між рівнями влади на основі принципу забезпечення соціально-економічного добробуту населення, справедливості та ефективності; достатньої самостійності органів місцевої влади щодо визначення розміру та структури видатків на суспільні блага; достатнього ресурсного потенціалу; стимулів і механізмів щодо ефективності, результативності, справедливості сектора суспільних благ. У контексті цього формування механізму державного регулювання суспільних благ (рис. 9) є важливим етапом стратегічного розвитку сектора в умовах трансформації національної економіки (рис. 10), враховуючи науково-обґрунтовані підходи та досвід провідних країн світу.

Стратегія розвитку сектора суспільних благ є потужною, обґрунтованою та цілеспрямованою методологічною підтримкою важливої складової розвитку національної економіки під впливом екзогенних та ендогенних факторів, яка виступає складним інтегруючим, розподіленим у часі, процесом формування системи цілей, завдань, напрямів модернізації та розвитку самодостатнього, соціально спрямованого, конкурентоспроможного, орієнтованого на примноження інтелектуального та науково-технічного потенціалу національної економіки та її модернізації щодо розвитку наукомістких і технологічних галузей, сектора суспільних благ із урахуванням наявного й потенційного ресурсного забезпечення, провідних міжнародних практик, імплементації принципів, передбачених у межах європейської інтеграції. Орієнтиром цієї стратегії є забезпечення якісними суспільними благами на основі принципу «єдність багатоманітностей», відмови від патерналізму між суспільством і державою на користь максимального врахування суспільних інтересів і цінностей, парадигми «відкритих інновацій», ефективної співпраці держави, бізнесу, громадських інституцій, інтегрованої системи управління державними фінансами, інноватики і цифровізації суспільного сектора, ефективного управління, орієнтованого не лише на результати розвитку сектора суспільних благ, а і економіки в цілому, що сприятиме зростанню рівня та якості життя населення, забезпеченню доступу до якісних суспільних благ, розвитку людського капіталу, сталому розвитку.

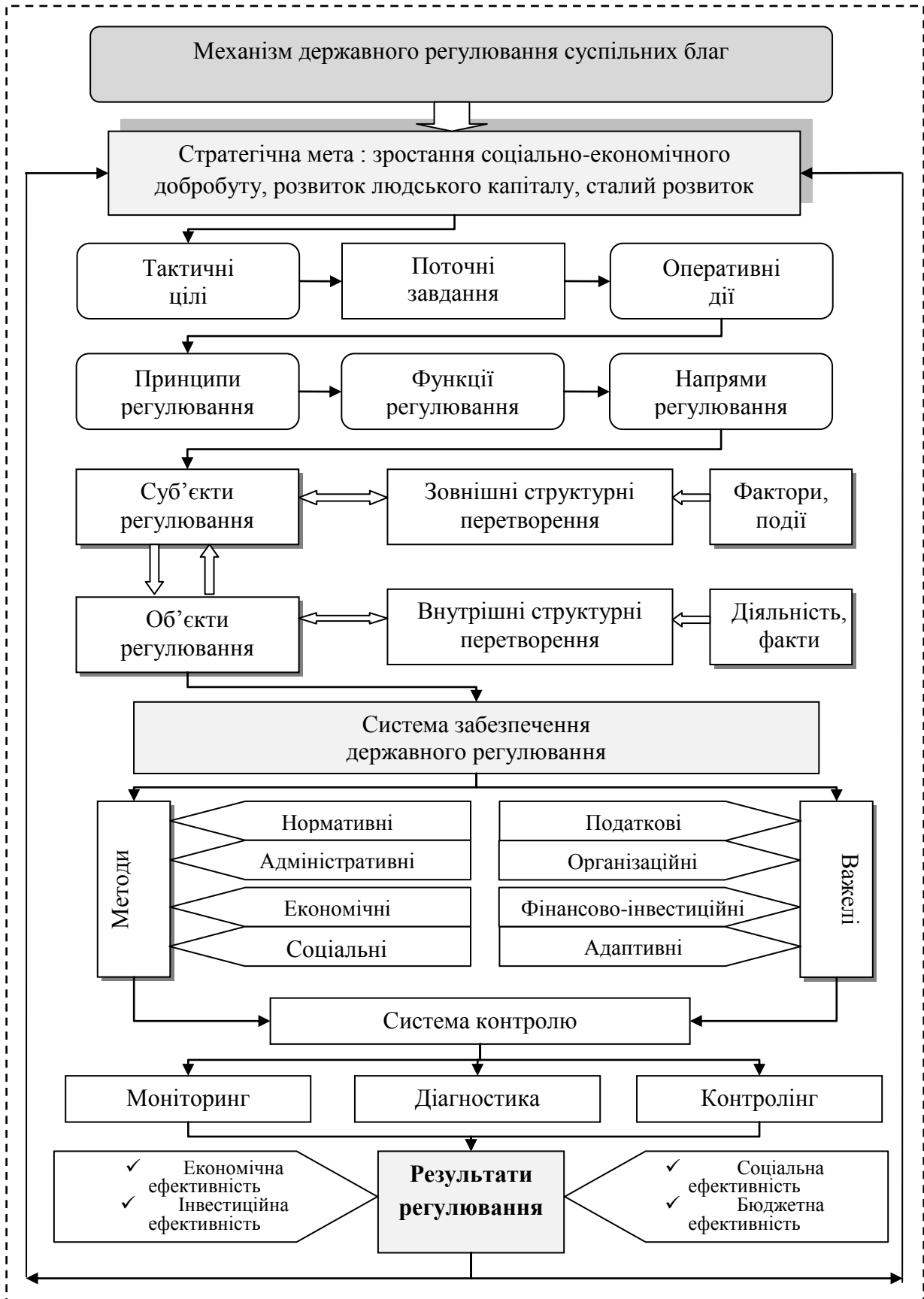

Рис. 9. Модель механізму державного регулювання суспільних благ у національній економіці (Джерело: розроблено автором)

Рис. 10. Формування стратегії розвитку сектору суспільних благ в умовах трансформації національної економіки

(Джерело: розроблено автором)

Запропоновано стейкхолдерську модель розвитку сектору суспільних благ, в основі якої взаємодія внутрішніх і зовнішніх агентів-стейкхолдерів, які здійснюють вплив на цей сектор, зацікавлені в результатах його функціонування, утім можуть мати відмінні цілі та цінності, різнонаправлені інтереси, з метою забезпечення балансу інтелектуального, соціального, фінансового капіталу у процесі відтворення суспільних благ, максимізації їх рівня забезпеченості та задоволення для споживачів за умови мінімізації суспільних витрат. Визначено, що важливими складовими успішної реалізації моделі є сформоване інституційне середовище, соціальна і політична відповідальність, стійкий розвиток, соціальне підприємництво та соціальні інвестиції, нефінансова звітність, ефективна та результативна взаємодія всіх агентів. Реалізація стейкхолдерської моделі забезпечує стратегічний підхід до розвитку сектору суспільних благ, правильну оцінку їх значимості, розуміння наслідків функціонування сектору, прийняття адекватних рішень щодо суттєвих питань, що дозволить розширити ресурсний потенціал та сприяти

підвищенню ефективності його використання, раціональному споживанню суспільних благ.

У контексті стратегії розвитку сектора суспільних благ модернізація його державного регулювання призначена забезпечити умови для відтворення соціального, людського, інтелектуального капіталу; створення і розподіл суспільних благ у відповідності до потреб суспільства, визначених соціальними стандартами; безкризового, стійкого та сталого соціально-економічного розвитку; генерації ресурсних покатів та примноження їх потенціалу для відтворення суспільних благ; формування і розвитку ефективної інфраструктури сектора суспільних благ; взаємозв'язку та єдності всіх сфер життєдіяльності; створення та оптимального відбору інститутів зі створення, розподілу та споживання суспільних благ.

Визначено базові принципи ідентифікації меж державного регулювання суспільних благ в умовах трансформацій. Обґрунтовано, що основними передумовами участі держави у відтворенні суспільних благ є необхідність забезпечити національну безпеку, соціальні зобов'язання держави, зовнішні ефекти створення та споживання суспільних благ, підвищити їх інвестиційну привабливість, зменшити трансакційні, трансформаційні витрати та суспільні втрати, у тому числі виключивши частку споживачів із кола користувачів суспільного блага. Доведено, що держава не завжди може забезпечити ефективне відтворення суспільних благ («провал» держави), зокрема, в результаті обмеженості інформації щодо прийняття рішень, недосконалості політичного процесу, обмеженості контролю над бюрократією або схильністю до корупції. Більш того, монополія держави у створенні суспільних благ може супроводжуватися негативними наслідками: відсутність стимулів до мінімізації витрат, підвищення якості продукції і послуг, впровадження нових технологій, підвищення ефективності управлінських рішень та продуктивності праці тощо. У контексті цього запропоновано удосконалити конкурентний механізм відтворення суспільних благ за такими напрямками: конкурсний розподіл виробництва суспільних благ поряд із удосконаленням системи ціноутворення та форм розрахунків за виконані роботи, виключенням неефективних і необґрунтованих витрат; розвиток спільної власності на суспільні блага споживачів та їх спільного споживання; забезпечення доступності до суспільних благ тоді, коли у цьому є потреба, свобода вибору споживача та його раціональність; залучення до створення суспільних благ на рівноправних умовах суб'єктів різних форм власності; державний, громадський, наддержавний контроль якості суспільних благ, система стимулів і санкцій; оптимальний розподіл повноважень щодо виробництва суспільних благ між рівнями суспільного сектора; протидія анти конкурентним діям, зокрема, на основі стандартів щодо суспільних благ, відкритості та повноти інформації, свободи вибору, їх корисності та ефективності, антимонопольного регулювання та політики захисту економічної конкуренції.

Виявлено позитивні ефекти від забезпечення розвитку конкуренції у системі освіти, зокрема, на основі впливу на витрати на одного здобувача, досягнень здобувача у розрахунку на основі освітніх досягнень та заробітної

плати, участі стейкхолдерів у процесі прийняття рішень, розвитку професійної освіти, соціальних навичок та практичної підготовки, обсягу та структури фінансування.

У дослідженні в контексті модернізації державного регулювання суспільними благами запропоновані концептуальні засади формування багатокомпонентної моделі фінансового забезпечення сфери суспільних благ в умовах сучасних перетворень, орієнтованої на зростання соціально-економічного добробуту, розвиток людського капіталу, сталий розвиток, на основі індивідуальних цілей суб'єктів фінансово-інвестиційних відносин, досягнення економічної, фінансової, соціальної, бюджетної ефективності. Ефективний механізм фінансового забезпечення вибудовується на принципах розвитку, відкритості та динамічності, взаємозв'язку та координації складових цілісної системи, узгодження та збалансування цілей, адаптивності, організованості та керованості, наявності ресурсного, організаційного, інституційного потенціалу, стійкості та рівноваги. Визначено, що внутрішній прояв змісту фінансового механізму проявляється через реалізацію акумуляційної, фондоутворюючої, розподільної, організаційної, регулюючої, координаційної, мотиваційної функцій. Обґрунтована структура фінансового механізму, що включає нормативно-правову, методичну, організаційну, координаційну, мотиваційну, контролюючу підсистеми. Важливою характеристикою моделі є ризико-орієнтованість, що передбачає контроль, профілактику, оптимізацію, управління сукупності ризиків на основі принципів розподілу ресурсів, пропорційності, гнучкості, законності, відкритості. Для побудови оптимальної моделі фінансового забезпечення суспільних благ запропоновано застосувати методологію теорії ігор, ризик-менеджменту.

Запропоновано Стратегію людського розвитку України, спрямовану на забезпечення життєдіяльності та гармонійного розвитку особистості протягом життя, яка передбачає сукупність складових, що безпосередньо стосуються створення, розподілу, споживання суспільних благ, зокрема, охорона здоров'я, фізична культура, охорона навколишнього природного середовища, освіта в умовах, коли зростає роль людського капіталу як фактора соціально-економічного розвитку. Серед ризиків, які враховано Стратегією, передбачено нестабільність економіки, обмежений обсяг ресурсів та їх дисбаланс, зокрема, кадрових, фінансових, високий рівень соціальної диференціації, прояв демографічних ризиків, неприйняття частиною суспільства нових реформ, загострення проблем безпеки навколишнього середовища, урбанізація територій, поглиблення трудової та освітньої міграції за кордон, відсутність ґрунтовної методики визначення потреби у суспільних благах.

В основі Стратегії людського розвитку прогнозування сектора суспільних благ на основі моделювання системи їх фінансування, оцінки та прогнозування впливу фінансового забезпечення на їх структуру та динаміку, що дозволило виявити зміни в інституційному середовищі суспільних благ, обґрунтувати стратегічні напрями модернізації державного регулювання суспільних благ. У результаті запровадження Стратегії очікується покращання індикаторів людського розвитку та якості життя населення, забезпечення самореалізації

особистості, підвищення рівня знань, розвиток якісного людського капіталу, науки. Ефективне використання інтелектуального потенціалу сприятиме збільшенню нових знань у структурі доданої вартості продукції та послуг, забезпечить зростання притоку інвестицій, впровадження новітніх технологій, що сприятиме соціально-економічному та інноваційному розвитку країни, зростанню конкурентоспроможності національної економіки на світових ринках. Стратегія передбачає оптимальний розподіл відтворення суспільних благ на різних рівнях, що дозволить сконцентрувати зусилля центральних та місцевих органів виконавчої влади, громадськості на виконанні визначених завдань щодо зростання рівня та якості життя населення, розвитку людського капіталу, стійкого розвитку в нових економічних і соціокультурних умовах у контексті інтеграції України до Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило вирішити важливу науково-практичну проблему розробки теоретико-методологічних засад і прикладних рекомендацій щодо обґрунтування державного регулювання сектора суспільних благ в умовах економічних перетворень. Отримані теоретико-методологічні та прикладні результати дають підстави для таких висновків:

1. Систематизовано теоретичні підходи до визначення сутності поняття «суспільне благо», яке базуються на гносеологічно-світоглядних поглядах філософів та науковців з часів античності до нинішнього часу. Визначено суспільне благо, як товар чи послуга, що характеризується властивостями неприсвоєння, неконкурентності, доступності, вироблене у будь-якому секторі національної економіки для задоволення суспільних (колективних) потреб, що характеризується загальнодоступністю, невизначеністю кінцевого споживача, неподільністю та диференційованістю розподілу вигід між індивідами у суспільстві при їх задоволенні, незважаючи на те, чи бажають всі його члени, чи ні споживати та оплачувати таке благо, обмеженістю комерціалізації. Визначено, що більшість державних послуг і послуг місцевого самоврядування за властивостями можна віднести до суспільних благ. Обґрунтовано, що доцільність та ефективність процесу їх відтворення визначається ступенем суспільної необхідності та зовнішніми ефектами споживання, здатністю корегувати «провали ринку», сформованістю та якістю інституційного середовища, суспільної відповідальністю політичної влади, громадською та соціально-корпоративною відповідальністю, нормативно-правовою базою та системою правозастосування, поширенням неформальних інституцій тощо.

2. Узагальнено підходи до класифікації суспільних благ, яка є багатовекторною та еволюціонує у результаті прояву нових властивостей-характеристик під впливом соціальних, політичних, економічних, інституційних, технологічних перетворень. Запропоновано включити у класифікацію такі критерії, як ступінь суспільної значимості та характер економічних інтересів. Це дозволило розширити інструментарій та методичні підходи до державного регулювання суспільних благ в умовах ресурсної

обмеженості, реформи децентралізації, враховуючи індивідуальні та колективні соціально-економічні інтереси. Виявлено, що в умовах глобалізації стрімко розвиваються глобальні суспільні блага (чисте довкілля, здоров'я, знання, мир та безпека, вільна торгівля, стійкість, управління), які характеризуються тими ж властивостями, що й інші суспільні блага, утім створюють додаткову вигоду на основі ефекту спільного споживання та ефекту переливу.

3. Виявлено, що створення, розподіл і споживання суспільних благ в умовах ринку обумовлюють несприятливий відбір, моральний ризик, проблему «безбілетника». Це підтверджує недієздатність ринку суспільних благ, як ефективного механізму збалансування попиту і пропозиції, та обґрунтовує визначальну роль держави у забезпеченні суспільними благами. Державне регулювання суспільних благ визначено як діяльність державних інституцій, направлену на забезпечення нормативно-правової бази, формування інституційного середовища, визначення правил і процедур щодо формування, розподілу, використання ресурсів для забезпечення суспільними благами на основі виробничої, соціальної, фіскальної, стабілізуючої, консолідуючої, виховної функцій, функції безпеки, і, як результат, забезпечення зростання рівня та якості життя, людського капіталу. На основі інструментарію та підходів інституційної та еволюційної теорії, концепцій раціонального й суспільного вибору сформульовано науково-методологічний базис державного регулювання суспільних благ у національній економіці. Визначено, що участь держави беззаперечна для забезпечення чистими суспільними благами і мінімальна у випадку змішаного, ринкові механізми, підприємницька здатність, державно-приватне партнерство вкрай важливі для відтворення суспільного блага з низьким рівнем виключеності, а у випадку низької неконкурентності державі доцільно зосередитися на локальних суспільних благах.

4. Виявлено, що специфічний соціальний ефект від задоволення державою колективних потреб примножує соціально-економічний добробут суспільства за умови сформованого та якісного інституційного середовища. Інституційне середовище сектора суспільних благ визначено як сукупність взаємопов'язаних основоположних політичних, соціальних, юридичних, економічних норм і правил з метою об'єднання суспільних зусиль задля задоволення колективних потреб, вирішення «провалів ринку» на основі принципу оптимальності по Парето, збалансування індивідуальних інтересів та соціальної відповідальності, принципу компенсації. Узагальнено, що вплив економічних, правових, соціальних, політичних, демографічних, технологічних факторів обумовлює зміни та трансформацію інституційного середовища, а, отже, необхідним є забезпечення його гнучкості, адаптивності, стійкості, рівноваги, ефективності.

5. Визначено процес відтворення суспільних благ як цілісний, безперервний, адаптивний, еволюційний процес відновлення, самоорганізації щодо створення, розподілу, обміну та споживання суспільних благ. Обґрунтовано, що основними характеристиками процесу їх створення є безпосередній вплив на людину, нематеріальність праці, залежність від наявності ресурсів, ролі та пріоритетів держави в економіці та суспільстві, поєднання розумової та фізичної праці, провідна роль творчої праці у

забезпеченні кінцевого ефекту споживання, підвищення рівня та якості життя. Оскільки процес відтворення суспільних благ виключає етап обміну, вони не мають ринкової оцінки, і кожний перехід на нове коло процесу відтворення покладається на державу. Визначено, що важливими складовими системи відтворення суспільних благ у транзитивній економіці, яка характеризується нестабільністю та незбалансованістю, є забезпечення Парето-ефективності, закріплення прав власності, стимули до колективної співпраці, стандарти, договори, нормативні акти, санкції, інститут довіри.

6. Визначено, що напрями державного забезпечення суспільних благ у національній економіці орієнтовані на вирішення проблем несприятливого відбору, морального ризику, «безбілетника» на основі формалізації та конституціоналізації відносин, політичної й суспільної домовленості та контрактів, організацій, інституціоналізованих для створених суспільних благ, бюджетного федералізму та децентралізації тощо. З'ясовано, що держава відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні суспільними благами населення через створення відповідного якісного інституційного середовища, формування ресурсного потенціалу та контролінг його використання, шляхом розподілу повноважень між органами законодавчої влади, місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності й децентралізації, сприяння конкуренції у секторі суспільних благ. Аналітичне дослідження виявило, що рівень доступності та забезпеченості суспільними благами населення в Україні нестабільний, нерівномірний та сильно диференційований за регіонами, за соціальними групами, місцем проживання; домінує ресурсна модель, коли забезпечення здійснюється за наявними ресурсами, а не у відповідності до стратегічно орієнтованої політики відтворення суспільних благ. Порівняння державного забезпечення суспільних благ в Україні та країнах ЄС дозволило виявити відмінності, обумовлені пріоритетами фінансування суспільних благ, особливостями соціально-економічної політики та соціальних стандартів, ресурсним потенціалом та підходами до його використання. З'ясовано, що ефективність забезпечення суспільними благами в країнах ЄС є результатом поділу державних видатків на диференційовані та недиференційовані, що дозволяє їм здійснювати асигнування та вирівнювати відтворення суспільних благ; середньострокове бюджетне планування; ретельне управління державними фінансами.

7. Обґрунтовано, що важливим аспектом стратегічного розвитку сектора суспільних благ в умовах трансформації національної економіки є формування механізму їх державного регулювання. Запропоновано модель механізму державного регулювання суспільних благ як мультикомпоненту систему взаємодії між відповідними складовими за участю державних інституцій, які здійснюють цілеспрямований вплив на процес створення, розподілу та споживання суспільних благ у контексті забезпечення потреб суспільства та максимізації рівня задоволеності споживачів за умови мінімізації суспільних витрат, що сприяє зростанню соціально-економічного добробуту. Узагальнено, що цей механізм включає такі основні характеристики як форми виробничих

відносин та господарювання, організаційно-управлінські відносини, організаційні структури та їх інтеграції, систему економічних важелів, стимулів і санкцій, що регулюють відносини між суб'єктами сектора суспільних благ, а його структура залежить від техніко-технологічних вимог суспільного розвитку, соціальних стандартів, визначених і визнаних суспільством, співвідношення державної, колективної та приватної власності, політичної та суспільної сформованості та відповідальності, розвитку національної економіки та її інтегрованості у світову спільноту, стану розвитку освіти та науки тощо.

8. Узагальнено, що розвиток освіти як суспільного блага пов'язано із сукупністю протиріч, зокрема, не всі знання – це суспільні блага; неявні знання – це не товар, хоча їх створення та доступ до них пов'язаний із витратами; явні знання, як товар який має цінність, можуть як сприяти інноваційному розвитку, так і обмежувати його; знання – це економічне благо, ресурс, утім вони не є обмеженими, вичерпуваними; специфічність механізму ціноутворення; знання характеризуються нульовими граничними витратами споживання, зростаючою доходністю при тиражуванні; процес інвестування у знання не відповідає закону спадної віддачі; не весь обсяг створюваних знань використовується при тому, що темпи появи нових знань повинні бути не нижче темпів їх зносу. Більш того, у результаті глобалізації освіта стає глобальним благом, а також проявляється проблема, коли знання стало не лише рушійною силою розвитку національної та глобальної економіки, а й джерелом зростання нерівності та бідності. В результаті державне регулювання освіти як суспільного блага є складним процесом, який потребує зваженого та ефективного набору методів, інструментів, важелів. Незважаючи на те, що в системі державного регулювання національної економіки освіта знаходиться серед пріоритетних напрямів, виявлено проблеми та протиріччя щодо її розвитку як щодо сучасного соціально-економічного стану, так і перетворень у суспільстві та національній економіці. Запропоновано та використано аналітичний інструментарій системи державного регулювання суспільних благ, який ґрунтується на комплексних підходах до прогнозування розвитку суспільних благ і моделювання системи їх фінансування, оцінки та прогнозування впливу фінансового забезпечення на структуру та динаміку публічних послуг, що дозволило виявити зміни в інституційному середовищі суспільних благ, обґрунтувати стратегічні напрями модернізації державного регулювання суспільних благ на прикладі освіти, розробити Стратегію людського розвитку.

9. Розроблено концептуальні засади формування багатокomпонентної моделі фінансового забезпечення суспільних благ в умовах сучасних перетворень, орієнтованої на збалансування індивідуальних і суспільних цілей суб'єктів фінансово-інвестиційних відносин, досягнення економічної, соціальної та бюджетної ефективності щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів у секторі суспільних благ. Узагальнено, що система фінансового забезпечення відтворення суспільних благ включає державні, приватні та державно-приватні джерела, а також бюджетну, кредитну, комерційну та змішану форми; вона відкрита і динамічна, характеризується адаптованістю до змін внутрішнього та зовнішнього

середовища, але сильно залежить від властивостей-характеристик суспільного блага, вмотивованості споживача оплачувати їх, ресурсного потенціалу в країні, соціальних стандартів у суспільстві, пріоритетів і завдань соціально-економічної політики тощо. Визначено, що ефективний механізм фінансового забезпечення вибудовується на принципах розвитку, відкритості та динамічності, взаємозв'язку та координації складових цілісної системи, узгодження та збалансування цілей, адаптивності, організованості та керованості, наявності ресурсного, організаційного, інституційного потенціалу, стійкості та рівноваги. Оскільки сучасний етап розвитку національної економіки характеризується нестабільністю та невизначеністю, обґрунтовано ризико-орієнтованість як базову характеристику системи фінансового забезпечення суспільних благ.

10. Сформовано рекомендації щодо модернізації системи державного регулювання сектора суспільних благ із метою створення якісного інституційного середовища, забезпечення ефективності рішень та їх адаптивності до соціально-економічного й політичного стану країни, умов глобального розвитку. Зокрема, запропоновано стратегію розвитку сектора суспільних благ в умовах трансформації національної економіки, стейкхолдерську модель його функціонування, розвиток ефективної інфраструктури сектора суспільних благ, удосконалення конкурентного механізму відтворення суспільних благ, впровадження багатокomпонентної моделі фінансового забезпечення сфери суспільних благ в умовах сучасних перетворень та Стратегії людського розвитку. В сукупності це сприятиме нарощуванню потенціалу та раціональному використанню існуючого щодо створення, розподілу та споживання суспільних благ відповідно соціально-економічним потребам суспільства та національної економіки.

11. Розроблено стейкхолдерську модель розвитку сектора суспільних благ, в основі якої взаємодія внутрішніх і зовнішніх агентів-стейкхолдерів, що здійснюють вплив на цей сектор, зацікавлені в результатах його функціонування, утім можуть мати відмінні цілі та цінності. Орієнтиром моделі є забезпечення якісними суспільними благами на основі принципу «єдність багатоманітностей», відмови від патерналізму між суспільством і державою на користь максимального врахування суспільних інтересів і цінностей, «відкритих інновацій», ефективної співпраці держави, бізнесу, громадських інституцій, інтегрованої системи управління державними фінансами, інноватики та цифровізації суспільного сектора, ефективного управління, орієнтованого не лише на результати розвитку сектора суспільних благ, а і економіки в цілому, що сприятиме зростанню рівня та якості життя населення, забезпеченню доступу до якісних суспільних благ, розвитку людського капіталу, сталому розвитку. Визначено, що важливими складовими успішної реалізації моделі є сформоване інституційне середовище, соціальна і політична відповідальність, стійкий розвиток, соціальне підприємництво та соціальні інвестиції, ефективна та результативна взаємодія всіх агентів.

12. З'ясовано, що в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій та технологічних змін усе більшого значення як фактора

виробництва набуває людський капітал. Його розвиток сприяє стійкому економічному зростанню, зростанню добробуту населення, удосконаленню суспільних відносин. Сучасні умови трансформують вимоги до людського ресурсу, що потребує нових підходів до формування та ефективного використання людського капіталу. У контексті цього у дисертаційній роботі на основі прогнозування сектора суспільних благ запропонована Стратегія людського розвитку України, яка передбачає розвиток сукупності складових, що безпосередньо визначає якість людського капіталу та потенціал його нарощування на різних рівнях державного регулювання, що дозволить сконцентрувати зусилля та ресурси. Передбачено, що в результаті реалізації цієї Стратегії покращаться індикатори людського розвитку та якості життя населення, умови самореалізації особистості, збільшиться рівень знань та темпи якісного розвитку науки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Журавльова Ю. О. Суспільні блага як чинник людського розвитку: монографія. Харків: видавництво Іванченка І.С., 2019. 284 с. (16,5 д.а.)
2. Zhuravlova Yu. O. Education as Factor of Sustainable Development of the Country: Global and National Measures. *Information economy: knowledge, competition, growth*: Collective monograph. Publishing house «BREEZE», Montreal, 2018. P. 45–55. (0,5 д.а.)
3. Zhuravlova Yu. O. Innovations as Strategic Resource of Socio-Economic Development of the Country. *Modern Management Economy and Administration*. Monograph. Opole. The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. P. 161–168. (0,5 д.а.)
4. Журавльова Ю. О., Журавльова Т. О. Тенденції розвитку освітнього потенціалу Одеського регіону як складова його соціально-економічного розвитку. *Пріоритетні напрями регіональної політики в економічній сфері*. Колективна монографія. Т. 2. Економічне районування, стратегічне планування, інтелектуально-інноваційні системи, трудовий потенціал та розвиток сільських територій. АРТ СИНТЕЗ-Т. Павлоград. 2014. С. 255–272. (0,77 д.а., особистий внесок автора: розглянуто механізм реалізації освітньої політики – 0,4 д.а.)

Публікації у наукових фахових виданнях України:

5. Журавльова Ю. О. Державне регулювання суспільних благ в умовах інституційних перетворень. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. № 4. Том 3. С. 255–260. (0,6 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar*).
6. Журавльова Ю. О. Вплив сфери освіти на економічний розвиток України. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 55. С. 7–12 (0,6 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar*).
7. Журавльова Ю. О. Теоретико-методологічні засади дослідження сфери освіти як складової частини економічної системи. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2020. Вип. 31. С. 23–28 (0,8 д.а.) (*Index Copernicus*).

8. Журавльова Ю. О. Досвід управління освітою у США: теоретико-методологічні аспекти. *Бізнес-Навігатор*. 2020. Вип. 3. (59). С. 7–13. (0,8 д.а.) (*Index Copernicus*).

9. Журавльова Ю. О. Методологічні проблеми аналізу сфери освіти як складової частини економічної системи. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 54. С. 9–16 (0,9 д.а.) (*Index Copernicus*).

10. Журавльова Ю. О. Реформа децентралізації та її вплив на надання суспільних благ в Україні. *Економіка та держава*. 2019. Вип. 5. С. 20–23 (0,5 д.а.) (*Index Copernicus*).

11. Журавльова Ю. О. Теорія суспільних благ: сучасні підходи до визначення сутності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. Вип. 11. С. 86–90. (0,5 д.а.) (*Index Copernicus*).

12. Zhuravlova Yu. O. Financing of Public Goods: Experience of the EU and Ukraine Countries. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 33. С. 31–36. (0,5 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar*).

13. Zhuravlova Yu. O. European Experience of Education Financing: Measurement for Ukraine. *Інтелект XXI*. 2018. Вип. 5. С. 52–58. (0,5 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar*).

14. Zhuravlova Yu. O. Human Development: Regional Measurement. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 2-1 (45). С. 7–13. (0,6 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar*).

15. Zhuravlova Yu. O. Public Goods As Factor of Human Development of the Country. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 18. Ч. 2. С. 14–21. (0,7 д.а.) (*Index Copernicus*).

16. Журавльова Ю. О. Фінансова децентралізація та її вплив на виробництво та надання суспільних благ. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 25. С. 6–12. (0,7 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar*).

17. Журавльова Ю. О. Порівняльний аналіз державного регулювання суспільних благ у країнах Європейського Союзу та в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. Одеса. 2017. Т. 23. Вип. 2(67). С. 162–166. (0,6 д.а.) (*Google Scholar, Index Copernicus*).

18. Zhuravlova Yu. O. Influence of Institutional Environment on Production of Public Goods. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. Одеса. 2017. Т. 22. Вип. 11(64). С. 9–14. (0,6 д.а.) (*Google Scholar, Index Copernicus*).

19. Zhuravlova Yu. O. The Role Sector of the Public Goods in the Economy of Ukraine. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 22. С. 6–10. (0,5 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar*).

20. Zhuravlova Yu. O. Public Service as a Public Good. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та*

світове господарство». 2017. Вип. 16. Ч. 1. С. 102–106. (0,5 д.а). (*Index Copernicus*).

21. Журавльова Ю. О. Освіта у системі національних рахунків України. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 13. Ч. 1. С. 31–36. (0,5 д.а). (*Index Copernicus, Google Scholar*).

22. Журавльова Ю. О. Еволюція наукових поглядів на категорію «суспільні блага». *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 9. Ч. 1. С. 12–17. (0,6 д.а).

23. Журавльова Ю. О. Аналіз еволюції поглядів на категорію «благо»: від етико-філософського до економічного. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. Одеса. 2016. Т. 21. Вип. 7/2 (49). С. 8–12. (0,6 д.а)

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав:

24. Zhuravlova Yu. O. Innovative Development and its Influence on Competitiveness of Ukraine. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 14, Vol. 2. P. 16–20. (0,5 д.а) (*Index Copernicus*).

25. Zhuravlova Yu. O. Public Goods and their Impact on Social-Economic Development of Country. *Sciences of Europe*. 2017. № 22. Vol. 1. P. 28–32. (0,5 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar, International Scientific Indexing (ISI)*).

26. Zhuravlova Yu. O. Scientific Knowledge as a Public Good. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2017. № 10. Vol. 2. P. 20–25. (0,5 д.а.) (*Index Copernicus*).

27. Zhuravlova Yu. O. The State's Role in Production of Public Goods. *Scientific Light*. 2017. Vol. 1. № 5. P. 15–18. (0,35 д.а.) (*Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Services (SIS)*).

28. Zhuravlova Yu. O. Local Public Good as a Factor of Social and Economic Development of Regions. *Sciences of Europe*. 2017. Vol. 4. № 13 (13). P. 28–32. (0,4 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar, International Scientific Indexing (ISI)*).

Публікації в інших наукових виданнях:

29. Журавльова Ю. О. Фінансування освіти як суспільного блага в умовах децентралізації. *Science and innovation: Collection of scientific articles*. Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada. 2018. P. 18–24. (0,3 д.а.) (*Social Sciences & Humanities (CPCI-SSH), Thomson Reuters*).

30. Журавльова Ю. О. Наука як чинник соціально-економічного розвитку держави. *Development strategy of science and education: Collection of scientific articles*. Fidelite editions, Namur, Belgique. 2017. P. 26–31. (0,4 д.а.) (*Social Sciences & Humanities (CPCI-SSH), Thomson Reuters*).

Публікації апробаційного характеру:

31. Zhuravlova Yu. O. «Europe – 2020» Strategy as an Important Priority of Economic Development. *Modern Trends in the Development of Business Social Responsibility: Proceedings of the International Scientific Conference (Portugal,*

Lisbon, Nova school of business and economics, 29th June 2018). Part I. Lisbon, Portugal. P. 125–128. (0,22 д.а.).

32. Zhuravlova Yu. O. The Influence of Public Goods on Quality of Life. *Economy and Society: a Modern Vectors of Development: Proceedings of the International Scientific Conference* (Germany, Leipzig, Faculty of economics and management science, 27 April 2018). Leipzig, Germany: Baltija Publishing. 2018. Part II. P. 1–4. (0,2 д.а.).

33. Zhuravlova Yu. O. The Influence of Educational Composition on the State of the Market of Labor in Ukraine. *Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization: Proceedings of the International Scientific Conference* (Klaipeda, Lithuania, Klaipeda University, 23 March 2018). Klaipeda, Lithuania: Baltija Publishing. P. 84-87. (0,22 д.а.).

34. Zhuravlova Yu. O. EU Strategy as a Factor of Socio-Economic Development of the Danube Region. *European Integration of Economics, Education and Law: Proceedings of the International Scientific Conference* (Warsaw, Institute of European Integration, 22-23 March 2018). Warsaw: BMT Eridia Sp. z o.o. Wydawnictwo Erida, 2018. P. 36–39. (0,18 д.а.).

35. Zhuravlova Yu. O. The Influence of Decentralization to Provide Public Goods. *Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development: Proceedings of the International Scientific Conference* (Poland Opole, The Academy of Management and Administration in Opole, 4–7 April 2018). The Academy of Management and Administration in Opole. 2018. P. 307-309. (0,13 д.а.).

36. Журавльова Ю. О. Доступність освіти як чинник сталого розвитку регіону. *Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації.*: матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Покританівські читання» (м. Одеса, 14 вересня 2018 р.). Одеса: ОНЕУ, 2018. С.23–26 (0,13 д.а.).

37. Журавльова Ю. О. Наукові знання та їх вплив на соціально-економічний розвиток країни. *Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: Conference Proceedings.* (Poland, Kielce, State University of Jan Kochanowski, 26 January 2018). Kielce, Poland: Baltija Publishing. 2018. Part I. P. 7–10. (0,22 д.а.).

38. Журавльова Ю. О. Суспільні блага як елемент національної економіки. *Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації.*: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Покританівські читання» (м. Одеса, 1 грудня 2017 р.). Одеса: ОНЕУ, 2017. С. 23–25. (0,13 д.а.).

39. Журавльова Ю. О. Вплив суспільних благ на економічний добробут країни. *Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи.*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20–21 листопада 2017 р.) Одеса: Бондаренко М.О., 2017. С. 276–277. (0,13 д.а.).

40. Журавльова Ю. О. Бюджетна децентралізація як спосіб задоволення у локальних суспільних благах. *Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise:*

Conference Proceeding (France, Le Mans University, 17th November 2017). Le Mans, France: Baltija Publishing. Part I. P. 3–6. (0,22 д.а.).

41. Журавльова Ю. О. Теорія клубних благ. *Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 6–17 травня 2017 р.). Одеса: Бондаренко М.А. 2017. С. 163–165. (0,13 д.а.).

42. Журавльова Ю. О. Фінансова децентралізація в освіті як нова форма управління бюджетними коштами. *Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development*: Conference Proceeding (Poland, Opole, The Academy of Management and Administration in Opole, 20–23 April 2017). The Academy of Management and Administration in Opole. 2017. P. 248–250. (0,13 д.а.).

43. Журавльова Ю. О. Вплив освітньої субвенції на фінансування освіти в Україні. *Integration of Business Structures Strategies and Technologies*: Conference Proceeding (Georgia, Tbilisi, Sulkhan-Saba Teaching University, 24 February 2017). Tbilisi, Georgia: Baltija Publishing. Part I. P. 59–62. (0,22 д.а.).

44. Журавльова Ю. О. Досвід Європейського Союзу у фінансуванні освітньої галузі (на прикладі Австрії). *Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 грудня 2016 р.). Одеса: Бондаренко М.О. 2016. С. 20–22. (0,13 д.а.).

45. Журавльова Ю. О. Роль науки в процесі модернізації економіки України: проблеми та шляхи вирішення. *Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions*: Conference Proceeding (28–29 September 2016, Dubai, UAE). P. 14–17. (0,32 д.а.).

46. Журавльова Ю. О. Мериторні блага та їх вплив на розвиток суспільства. *Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації*: Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Покританівські читання» (м. Одеса, 2 грудня 2016 р.). Одеса: ОНЕУ. 2016. С. 28–30. (0,1 д.а.).

47. Журавльова Ю. О. Класифікація суспільних благ. *Integrated business structures: models, processes, technologies*: Conference Proceeding (Republic of Moldova, Chisinau, Moldova State University, 25 November 2016). Chisinau, Republic of Moldova: Baltija Publishing. P. 3–5. (0,22 д.а.).

48. Журавльова Ю. О. Науковий потенціал як чинник інноваційного розвитку. *Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції*: зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. 28 жовтня 2016 р. (ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль: Крок. 2016. С. 167–170. (0,18 д.а.).

49. Журавльова Ю. О. Знання та освіта у системі глобальних суспільних благ. *Economy and Society: modern foundation for human development*: Conference Proceedings (Germany, Leipzig, Leipzig University, 31 October 2016). Leipzig, Germany: Baltija Publishing. Part 1. P. 1–3. (0,13 д.а.).

50. Журавльова Ю. О. Концепція глобальних суспільних благ у сучасному світі. *Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий*

досвід та вітчизняні реалії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 14–15 жовтня 2016 р.). Дніпропетровськ: ПДАБА. 2016. С. 7–10. (0,18 д.а.).

51. Журавльова Ю. О. Освіта та наука як складові системи національної безпеки України. *Modernization of socio-economic systems the new economic conditions»: Conference Proceeding* (Poland, Kielce, State University of Jan Kochanowski 28 September 2016). Poland Baltija Publishing. Part I. P. 104–106. (0,13 д.а.).

52. Журавльова Ю. О. Виміри людського розвитку Одеського регіону як чинник підвищення його конкурентоспроможності. *Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world: Conference Proceeding* (Portugal, Lisbon, Nova University, 30 June, 2016). Lisbon: Baltija Publishing. 2016. Part II. P. 30–32. (0,13 д.а.).

53. Журавльова Ю. О. Розвиток вищої освіти як фактор формування економіки знань. *Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 27–28 травня 2016 р.). Одеса: Бондаренко М.О. 2016. С. 281–285. (0,22 д.а.).

54. Журавльова Ю. О. Роль освіти у розвитку людського потенціалу: світовий досвід. *Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: Conference Proceedings* (Lithuania, Klaipeda, Klaipeda University, 29 January, 2016). Klaipeda: Baltija Publishing. 2016. P. 158–161. (0,18 д.а.).

55. Журавльова Ю. О. Освіта як суспільне благо. *Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 25–26 грудня 2015 р.). Одеса: Бондаренко М.О. 2015. С. 315–316. (0,1 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Журавльова Ю. О. Державне регулювання суспільних благ у транзитивній економіці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2021.

Систематизовано теоретичні підходи до визначення сутності суспільного блага та уточнено його зміст у контексті сучасної парадигми економічних перетворень. Узагальнено, обґрунтовано та розширено класифікацію суспільних благ у національній економіці. Сформовано концептуальні положення державного регулювання суспільних благ у національній економіці, розкрито інституційні умови їх надання та запропоновано теоретико-методологічні підходи до формування інституційного середовища.

Запропонована методологія забезпечення відтворення суспільних благ та їх впливу на соціально-економічний та інноваційний розвиток економіки.

Визначено специфічні характеристики етапів створення, розподілу та використання суспільних благ. Досліджено особливості відтворення суспільних благ на прикладі освіти. Узагальнено тенденції державного забезпечення суспільних благ, виявлено закономірності їх фінансування у національній економіці та країнах ЄС.

Розроблено концептуальну модель механізму державного регулювання сектора суспільних благ у національній економіці, стратегію його розвитку, стейкхолдерську модель функціонування. Обґрунтовано науково-методичні підходи до формування моделі фінансового забезпечення суспільних благ, розвитку конкурентних відносин у суспільному секторі, розроблено Стратегію людського розвитку.

Ключові слова: суспільні блага, сектор суспільних благ, суспільний сектор, державне регулювання, транзитивна економіка, соціально-економічний добробут, сталий розвиток, стратегія людського розвитку.

АННОТАЦИЯ

Журавлева Ю. А. Государственное регулирование общественных благ в транзитивной экономике. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса, 2021.

Систематизированы теоретические подходы к определению сущности общественного блага и уточнено его содержание в контексте современной парадигмы экономических преобразований. Обобщена, обоснована и расширена классификация общественных благ в национальной экономике. Сформированы концептуальные положения государственного регулирования общественных благ в национальной экономике, раскрыты институциональные условия их предоставления и предложены теоретико-методологические подходы к формированию институциональной среды.

Предложена методология обеспечения воспроизводства общественных благ и их влияния на социально-экономическое и инновационное развитие экономики. Определены специальные свойства этапов производства, распределения и использования публичных благ. Исследованы особенности воспроизводства общественных благ на примере образования. Обобщены тенденции государственного обеспечения общественных благ, выявлены закономерности их финансирования в национальной экономике и странах ЕС.

Разработана концептуальная модель механизма государственного регулирования сектора общественных благ в национальной экономике, стратегия его развития, стейкхолдерская модель функционирования. Обоснованы научно-методические подходы к формированию модели финансового обеспечения общественных благ, развитию конкурентных отношений в общественном секторе, разработана Стратегия человеческого развития.

Ключевые слова: общественные блага, сектор общественных благ, общественный сектор, государственное регулирование, транзитивная экономика, социально-экономическое благополучие, устойчивое развитие, стратегия человеческого развития.

SUMMARY

Zhuravlova Yu. O. State regulation of public goods in transitive economy. – Manuscript.

Thesis for a scientific degree of the doctor of economic sciences in specialty 08.00.03 – economy and management of national economy. Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, 2021.

Theoretical approaches to defining the essence of the public good were systematized and its meaning in the context of the modern paradigm of economic transformations was specified. Public goods are defined as goods and services produced in various sectors of the national economy to meet social (collective) needs. The classification of public goods in the national economy was generalized, substantiated and expanded. It was proposed to include in the classification of public goods such criteria as degree of social significance and nature of economic interests. This allowed to expand the tools and methodological approaches to state regulation of public goods in terms of resource constraints, decentralization reform, taking into account individual and collective socio-economic interests.

The conceptual principles of the state regulation of public goods in the national economy were formed, the institutional conditions of their provision were revealed and the theoretical and methodological approaches to the formation of the institutional environment were proposed. State regulation of public goods was defined as the activities of state institutions aimed at providing the legal framework, forming the institutional environment, defining rules and procedures for the formation, distribution, use of resources to provide public goods, and, as a result, ensuring growth and quality of life and human capital.

The methodology of ensuring the reproduction of public goods and their impact on the socio-economic and innovative development of the economy was proposed. The specific characteristics of the stages of creation, distribution and usage of public goods were determined. Peculiarities of reproduction of public goods on the example of education were investigated. The tendencies of the state provision of public goods were generalized, the regularities of their financing in the national economy and the EU countries were revealed, the recommendations on the use of the successful world experience in Ukraine were developed.

A conceptual model of the mechanism of state regulation of the public goods sector as a multicomponent system of interaction between the relevant components with the participation of state institutions, which have a targeted impact on the process of creating, distributing and consuming public goods in the context of meeting public needs and maximizing consumer satisfaction was developed. This contributes to the growth of socio-economic well-being.

In the context of modernization of state regulation of the public goods system, a strategy for the development of the public goods sector and a stakeholder model of functioning have been developed. Scientific and methodological approaches to the formation of a model of financial security of public goods, the development of competitive relations in the public sector were substantiated, the Human Development Strategy was developed. Collectively, this will increase the efficiency of the public goods sector in the context of political, social, economic, technological transformations, accelerate economic growth and increase the competitiveness of the national economy in international markets, increase socio-economic prosperity and human capital development.

Key words: public goods, public goods sector, public sector, state regulation, transitive economy, socio-economic well-being, sustainable development, human development strategy.

Підписано до друку 20.11.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 2,79.
Тираж 100 прим. Зам. № 1121/113.

Видавництво та друк: ОЛДІ-ПЛЮС
вул. Паровозна, 46а, м. Херсон, 73034
Свідоцтво ДК № 6532 від 13.12.2018 р.

Тел.: +38 (0552) 399-580, +38 (098) 559-45-45,
+38 (095) 559-45-45, +38 (093) 559-45-45
Для листування: а/с 20, м. Херсон, Україна, 73021
E-mail: office@oldiplus.ua